

Ἡ Ἀρμενοκαθολικὴ κοινότητα
στὴν Ὄθωμανικὴ Αὐτοκρατορία
τὴν περίοδο τοῦ Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου
μέχρι τὴν καταστροφή της

Θεοδοσίου Ἀρ. Κυριακίδη*

Ἀπὸ τὴ δημιουργία τῆς κοινότητος
μέχρι τὶς παραμονὲς τοῦ Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου

Σὲ διάφορες ἱστορικὲς περιόδους στὸν βίο τῆς Ἀρμενικῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινότητος, ὅπως κατὰ τὶς Σταυροφορίες ἢ τὶς λατινικὲς καθολικὲς ἱεραποστολὲς στὴν Ὄθωμανικὴ Αὐτοκρατορία, ἀρκετοὶ Ἀρμένιοι ἱερεῖς καὶ λαϊκοὶ ἀνέπτυσαν μίαν ἐγγύτητα μὲ τὴν Καθολικὴ Ἐκκλησία, ἣ ἀκόμη προσέρχονταν σὲ αὐτὴν – μίαν σχέσιν ποὺ σποραδικὰ καὶ κατὰ διαστήματα ἐνισχυόταν ἀπὸ διάφορες ἀφορμές¹. Αὐτὴ ἡ σχέση ὅμως, παρ' ὅτι ὑπῆρξαν περίοδοι ποὺ γιὰ μερίδα Ἀρμενίων εἶχε γίνῃ ἀρκετὰ στενὴ, δὲν εἶχε λάβῃ ποτὲ κάποια θεσμικὴ μορφή καὶ δὲν εἶχε ὁδηγήσῃ στὴ διαμόρφωση κάποιας ἀρμενοκαθολικῆς ἱεραρχίας. Σημαντικὴ προσωπικότητα μεταξὺ αὐτῶν τῶν Ἀρμενίων καθολικῶν ἢ φίλα προσκείμενων στοὺς καθολικοὺς ὑπῆρξε, μεταξὺ ἄλλων, ὁ Μεχιτάρ τῆς Σεβάστειας (7 Φεβρουαρίου 1676 ἕως 27 Ἀπριλίου 1749), λόγιος μοναχός, ποὺ ἱδρυσε τὸ περίφημο τάγμα τῶν Μεχιταριστῶν². Στὸ πρῶτο

* Ὁ Θεοδοσίος Ἀρ. Κυριακίδης εἶναι διδάκτωρ Νεώτερης Ἱστορίας τοῦ Πανεπιστημίου Δυτικῆς Μακεδονίας καὶ ἐπιστημονικὸς συνεργάτης τῆς Ἑδρας Ποντιακῶν Σπουδῶν τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

1. Βλ. ἐνδεικτικὰ Ch. A. Frazee, "The Formation of the Armenian Catholic Community in the Ottoman Empire", *Eastern Churches Review* VII, 2 (1975), σσ. 150-153.

2. M. Nurikhan, *Il Servo di Dio Abate Mechitar, sua vita e suoi tempi*, Roma – Venezia 1914· B. L. Zekian, *Mechitar di Sebaste rinnovatore e pioniere*, S. Lazzaro, Venezia 1977·

ἥμισυ τοῦ 18ου αἰ. ἓνα σημαντικὸ ποσοστὸ Ἀρμενίων τοῦ Ἀρμενικοῦ Πατριαρχείου τοῦ Σις στὴν Κιλικία εἶχε προσχωρήσει στὴν Καθολικὴ Ἐκκλησία. Παρέμενε ὅμως τὸ θέμα τῆς δημιουργίας ἀρμενοκαθολικῶν ἐκκλησιῶν, μὲ συνέπεια νὰ παραμένει ἄλυτο τὸ ζήτημα τοῦ τόπου στὸν ὁποῖο θὰ ἔπρεπε νὰ λειτουργηθοῦν οἱ Ἀρμενοκαθολικοί: σὲ λατινικὲς ἐκκλησίες τῶν ἱεραποστόλων ἢ σὲ ἀρμενικὲς τῶν Γρηγοριανῶν; Σημειωτέον ὅτι οἱ Γρηγοριανοὶ Ἀρμένιοι, προκειμένου νὰ ἀποθαρρύνουν τοὺς Ἀρμενίους νὰ προσεγγίσουν τὸν Καθολικισμό, προχωροῦσαν σὲ καταγγελίες μὲ τὴν κατηγορία τῆς προδοσίας καὶ τῆς δημιουργίας φατριῶν, γεγονός ποὺ προκαλοῦσε τὴ σφοδρὴ ἀντίδραση τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, ἡ ὁποία ἀπαντοῦσε μὲ ποινές. Ἐκεῖνο ποὺ ἔμοιαζε ἐπείγον προκειμένου νὰ διευθετηθεῖ τὸ ζήτημα καὶ νὰ ἐπιτευχθεῖ ἡ ἀνεξαρτησία τῶν Ἀρμενοκαθολικῶν ἦταν ἡ δημιουργία ξεχωριστῆς ἱεραρχίας³. Ἡ πρώτη προσπάθεια πραγματοποιήθηκε τὸ 1714, χωρὶς ὅμως ἀποτέλεσμα. Κάποια χρόνια ἀργότερα, τὸ 1737, ὅταν χήρεψε ἡ θέση τοῦ Πατριάρχου στὴν Κωνσταντινούπολη, ἐμφανίσθηκε μιὰ πρώτης τάξεως ἀφορμὴ γιὰ νὰ διεκδικήσουν τὴν ἐκλογὴ ἑνὸς Καθολικοῦ πατριάρχου. Τελικὰ δὲν τὸ κατάφεραν ἐκείνη τὴ χρονιά, καθὼς οἱ ὀρθόδοξοι Γρηγοριανοὶ Ἀρμένιοι εἶχαν πληρώσει τὴν κενὴ θέση ποὺ εἶχε προκύψει μὲ τὸν δικό τους ὑποψήφιο πατριάρχη. Τὸ κατάφεραν ὅμως λίγο ἀργότερα, καθὼς στὶς 26 Νοεμβρίου τοῦ 1740 ὁ ἀρχιεπίσκοπος τοῦ Χαλεπίου Abraham Ardzivian ἐκλέχθηκε ὁ πρῶτος ἀρμενοκαθολικὸς πατριάρχης. Ἐπίσημα ἀναγνωρίσθηκε ἀπὸ τὸν Πάπα Βενέδικτο ΙΔ' (17 Αὐγούστου 1740-3 Μαΐου 1758) στὶς 26 Νοεμβρίου 1742 μὲ τὴν εὐθύνῃ νὰ συγκεντρώσει ὑπὸ τὴν ἐξουσία του τοὺς διεσπαρμένους Καθολικοὺς ἀνὰ τὸν κόσμ⁴.

«Mékhitar de Sébaste», στό: J. Assfalg, P. Krüger (ἐπιμ.), *Petit dictionnaire de l'Orient chrétien*, Brepols, Turnhout 1991, σ. 372. Τὸ τάγμα τῶν Μεχιταριστῶν διατηρεῖ σπουδαῖα μοναστικὰ κέντρα στὸ νησὶ τοῦ Ἁγίου Λαζάρου στὴ Βενετία καθὼς καὶ στὴ Βιέννη.

3. Βλ. Ch. A. Frazee, *Catholics and Sultans. The Church and the Ottoman Empire 1453-1923*, Cambridge University Press, London – N. York, 1983, σσ. 178-185. Ἐπρόκειτο γιὰ μιὰ ἀνεξαρτησία ποὺ ὄχι μόνο οἱ Γρηγοριανοὶ Ἀρμένιοι δὲν ἐβλεπαν θετικὰ ἀλλὰ οὔτε καὶ οἱ Λατῖνοι, καθὼς μέχρι τότε τοὺς διατηροῦσαν ὑπὸ τὸν ἑλεγχό τους. Βλ. ὁ.π., σ. 184.

4. Sacra Congregazione per le Chiese Orientali, *Oriente Cattolico, Cenni storici e statistiche*, Città del Vaticano 1974, σ. 425· J. Whooley, "The Armenian Catholic Church: A study in history and ecclesiology", *The Heythrop Journal* XLV, 4 (2004), σσ. 416-434, ἐδῶ σσ. 416-17· W. de Vries, *Handbuch der Ostkirchenkunde*, W. Nyssen, H.-J. Schulz & P. Wiertz (eds.),

Σημειωτέον ότι ο Γάλλος πρέσβης είχε καταφέρει να ανανεώσει τις διομολογήσεις της Γαλλίας με τον σουλτάνο Μαχμούτ Α΄, επεκτείνοντας μάλιστα τα προνόμια των Γάλλων εμπορών και επιβεβαιώνοντας τα αντίστοιχα θρησκευτικά των «Φράγκων»⁵. Βέβαια η δημιουργία του Ἀρμενικοῦ Καθολικοῦ Πατριαρχείου στη Συρία δημιούργησε εντάσεις και έντονη αντίδραση στους ἡγέτες της καθολικῆς κοινότητας, ἐνῶ ὁ Abraham Ardzivian ἀναγνωριζόταν μόνον ἀπὸ τὴ Ρώμη καὶ σὲ κάθε περίπτωση μὲ ἐξουσία ποὺ ἐκτεινόταν μόνο στὰ ἐδάφη ποὺ ἀνῆκαν στὸ Καθολικαῖο τῆς Κιλικίας. Οἱ Καθολικοὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως παρέμειναν ὑπὸ τὴν ἐξουσία τοῦ Λατίνου πατριαρχικοῦ ἐφημερίου τῆς πρωτεύουσας, ἐνῶ λίγο ἀργότερα, τὸ 1759, δημιουργήθηκε ἕνα βικαριαῖο γιὰ τοὺς Ἀρμένιους Καθολικοὺς τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῆς εὐρύτερης περιοχῆς. Παράλληλα, οἱ προστριβὲς τῶν Ἀρμενοκαθολικῶν συνεχίσθηκαν καὶ μὲ τοὺς Λατίνους ἱεραποστόλους τῶν μοναχικῶν ταγμάτων, οἱ ὁποῖοι ἐπιθυμοῦσαν νὰ διατηρήσουν τὶς δικές τους ξεχωριστὲς ἐκκλησίες. Ἐπιπλέον, ἡ Ὑψηλὴ Πύλη δὲν ἀναγνώρισε τὴν ἐξουσία τοῦ Ardzivian σὲ ὅλους τοὺς Καθολικοὺς, ἀλλὰ καὶ τὰ ξένα κράτη δὲν εἶχαν καμμία διάθεση νὰ ἐπιτρέψουν τὴν ἐμπλοκὴ θρησκευτικοῦ ἀρχηγοῦ ξένης ἐθνικότητος στὰ ἐσωτερικά τους⁶.

Band I, Patmos Verlag, Düsseldorf 1984, σ. 244. Πρβλ. καὶ Mons. Mesrob Djourian, «L'Église Catholique Arménienne», στό: G. Dédéyan (ἐπιμ.), *Les Arméniens histoire d'une Chrétienté*, Privat, Toulouse 1992, σσ. 100-101, καθὼς καὶ Ch. A. Frazee, *Catholics and Sultans*, ὁ.π., σσ. 186-87. Ἡ ἰδέα τῆς Ρώμης ἦταν ὅλοι οἱ Καθολικοὶ τῆς Αὐτοκρατορίας νὰ περιέλθουν ὑπὸ τὴν πνευματικὴ δικαιοδοσία τοῦ νέου Ἀρμενοκαθολικοῦ Πατριάρχῃ Ardzivian, γεγονός ὅμως ποὺ ἡ Ὑψηλὴ Πύλη δὲν ἐπιθυμοῦσε, καὶ ἔτσι ὁ νέος Πατριάρχης ἐγκαταστάθηκε στὸν Λίβανο. Πέρα ὅμως ἀπὸ τὴν ὀθωμανικὴ ἐξουσία οὔτε οἱ Καθολικοὶ τοῦ λατινικοῦ ρυθμοῦ ἐπιθυμοῦσαν νὰ ὑπαχθοῦν ὑπὸ τὴ νέα αὐτὴ δικαιοδοσία. Ἔτσι ἡ Ρώμη υἱοθέτησε τὴ διοικητικὴ διαίρεση τῆς Ἀρμενικῆς Ἐκκλησίας, μὲ συνέπεια οἱ ἐπαρχίες ποὺ ἀντιστοιχοῦν στὸ Καθολικὸ Πατριαρχεῖο τοῦ Σις νὰ ὑπόκεινται στὴ δικαιοδοσία τοῦ Πατριάρχῃ Ardzivian καὶ ἐκεῖνες ποὺ ἀντιστοιχοῦν στὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως νὰ ὑπόκεινται στὸν Λατῖνο ἀρχιεπίσκοπο καὶ ἀργότερα μὲ τὴν ἱδρυσή της στὴν Ἀρμενοκαθολικὴ Ἀρχιεπισκοπή. Ἔτσι, οἱ Ἀρμενοκαθολικοὶ εἶχαν δύο διοικητικὰ κέντρα: ἐκεῖνο τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἐκεῖνο τοῦ Bzommar στὸν Λίβανο.

5. Βλ. ἐνδεικτικὰ γιὰ τὶς διομολογήσεις καὶ τὶς εὐρωπαϊκὲς δυνάμεις στό: Ἰω. Κ. Χασιώτης, *Οἱ εὐρωπαϊκὲς δυνάμεις καὶ ἡ Ὀθωμανικὴ Αὐτοκρατορία*, ἐκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2005, σσ. 104-144.

6. Ch. A. Frazee, *Catholics and Sultans*, ὁ.π., σ. 188.

Με τή Συνθήκη της Ἀδριανουπόλεως, ποὺ ὑπεγράφη στὶς 14 Σεπτεμβρίου τοῦ 1829, καὶ μετὸν Ὁθωμανὸ σουλτᾶνο Μαχμουτ Β΄ νὰ βρίσκεται ὑπὸ πίεση, δημιουργήθηκαν οἱ προϋποθέσεις γιὰ τὴ διευθέτηση τῆς κατάστασης. Πράγματι, ἡ ἐπίσημη ἀναγνώριση τῆς Ἀρμενοκαθολικῆς ὡς ξεχωριστῆς κοινότητος πραγματοποιήθηκε ἀπὸ τὶς ὀθωμανικὲς ἀρχὲς λίγο μετὰ ἀπὸ τὴν ὑπογραφὴ τῆς Συνθήκης τῆς Ἀδριανουπόλεως στὶς 6 Ἰανουαρίου τοῦ 1830, ἀντικαθιστώντας μίαν περίοδο σκληρῶν διώξεων⁷. Μετὸν ἀναγνώριση τῶν Ἀρμενοκαθολικῶν τὸ 1830, μετὸν ἐπιρροὴ καὶ τῶν Γάλλων, δημιουργεῖται τὸ πρῶτο –ἔστω ἀνεπίσημο– ἀντιπροσωπευτικὸ ὄργανο ὅλων τῶν Ρωμαιοκαθολικῶν τῆς Αὐτοκρατορίας⁸. Στὶς 6 Ἰουλίου 1830, μετὸν Breve *Quod iamdiu*,

7. J. Whooley, “The Armenian Catholic Church: A modern history until the Synod of Rome of 1928”, στί: A. O’Mahony (ἐπιμ.), *Christianity in the Middle East: Studies in Modern History, Theology and Politics*, Melisende, London 2008, σσ. 266-68, καὶ J. Whooley, “The Armenian Catholic Church: A study in history...”, ὁ.π., σ. 418. Πρὸς βλ. W. de Vries, *Handbuch der Ostkirchenkunde*, ὁ.π., σ. 244 καθὼς καὶ Mons. M. Djourian, «L’Église Catholique Arménienne...», ὁ.π., σσ. 102, 104. Ἐπίσης, N. Setian, *Gli Armeni cattolici nell’Impero Ottomano: Cenni storico-giuridici (1680-1867)*, Don Bosco, Roma 1994, σσ. 51-60. Δὲν εἶναι στοὺς σκοποὺς τοῦ παρόντος ἄρθρου ἡ ἐνασχόληση μετὰ τὰ διάφορα προβλήματα ποὺ προέκυψαν μετὰ τὶς ὀθωμανικὲς ἀρχὲς σχετικὰ μετὰ τοὺς δύο ἐκπροσώπους τῶν ἀρμενοκαθολικῶν, ἐνὸς θρησκευτικοῦ καὶ ἐνὸς πολιτικοῦ, καθὼς καὶ τὴ συμμετοχὴ τοῦ λαϊκοῦ στοιχείου στὴν ἐκλογὴ Πατριάρχῃ, ποὺ ὁδήγησε μάλιστα στὸ περιφνημὸ σχίσμα τὴν περίοδο τοῦ πατριάρχῃ Hassoun. Γιὰ τὰ παραπάνω βλ. J. Whooley, “The Armenian Catholic Church...”, ὁ.π., σσ. 418-21. Ἐνδεικτικὰ γιὰ τὶς διώξεις βλ. Chr. Korten, “Private Partners: Cooperation between Russia and Rome in the Crisis of the Armenian Catholic Church, 1827-1830”, *The Slavonic and East European Review* 92, 4 (October 2014), σσ. 653-673.

8. P. Maggolini, “Bringing together eastern catholics under a common civil head”, *Journal of Eastern Christian Studies* 64, 3-4 (2012), σσ. 263-70. M. Elçin (ἐπιμ.), L. Christopher, «Σχέσεις μετὰξὺ ὁρθόδοξης καὶ καθολικῆς ἐκκλησίας στὴν Κωνσταντινούπολη (1505-2005 αἰ.)», *Ἐγκυκλοπαίδεια Μειζονος Ἑλληνισμοῦ*, Κωνσταντινούπολη. URL: <http://www.ehw.gr/l.aspx?id=11462> [4.1.2013]. Πρὸς βλ. K. Sc. Latourette, *The Great Century in Northern Africa and Asia A.D. 1800-A.D. 1914* τῆς σειρᾶς A History of the Expansion of Christianity, τόμ. VI., New York & London 1944, σ. 48. Γιὰ τοὺς Ἀρμενοκαθολικοὺς γενικώτερα βλ. D. Attwater, *The Catholic Eastern Churches*, Bruce Pub. Co, Milwaukee, Wis. 1935, σσ. 205-209, καὶ I. Silbernagl, *Verfassung und gegenwärtiger Bestand sämtlicher Kirchen des Orients: Eine kanonistische-statistische Abhandlung*, Verlagsanstalt vorm. G. J. Manz, Regensburg 1904, σσ. 290-99. Γιὰ τοὺς Ἀρμενοκαθολικοὺς εἰδικώτερα στὴν Ὁθωμανικὴ Αὐτοκρατορία βλ. καὶ N. Setian, *Gli armeni cattolici nell’Impero Ottomano: Cenni storico-giuridici (1680-1867)*, ὁ.π.

ο Πάπας Πίος VIII ανακοίνωσε την έκλογή του ιερέα Anton Nurigian (Nurican) ως αρχιεπισκόπου και προκαθημένου των Όθωμανων Καθολικῶν Ἀρμενίων, αφαιρώντας τους από τη δικαιοδοσία του Λατίνου πατριαρχικοῦ ἐφημερίου⁹. Ἀσφαλῶς, ὁ σουλτᾶνος Μαχμουτ Β΄ δὲν εἶδε καθόλου θετικά τὴν ἐκλογὴ ξένου ὑπηκόου, συγκεκριμένα αὐστριακοῦ, ὡς ἀρχιεπισκόπου, καθὼς θὰ προτιμοῦσε ἕναν ἀρχιεπίσκοπο ἀπὸ τοὺς ντόπιους καθολικοὺς ποὺ εἶχαν ἐπιστρέψει ἀπὸ τὴν ἐξορία μετὰ τὸν διωγμὸ ποὺ εἶχε ἐξαπολύσει καὶ ἔτσι δὲν τοῦ ἀναγνώρισε τὸν τίτλο τοῦ ἀρχιεπισκόπου¹⁰. Ἔτσι, ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς ὀθωμανικῆς διοίκησης ὁ Σουλτᾶνος διόρισε στὶς 5 Ἰανουαρίου 1831 τὸν ἀρμενοκαθολικὸ Hagop Çukuryan ὡς *capo civile*, δηλαδὴ ἐθνικὸ ἡγέτη, τῆς κοινότητας. Κατὰ συνέπεια, σύμφωνα μὲ τὴν ὀθωμανικὴ διοίκηση, ὁ Πάπας εἶχε πνευματικὴ δικαιοδοσία ἐπὶ τῶν Καθολικῶν Ἀρμενίων, ἀλλὰ ὄχι ἀστική καὶ πολιτειακή¹¹. Ἀπὸ τὴν ἄλλη, οἱ Λατίνοι Ρωμαιοκαθολικοί, ποὺ δὲν ἀναγνωρίστηκαν ὡς ξεχωριστὸ μιλλέτ, σὲ ἀντίθεση μὲ τοὺς Ἀρμενοκαθολικοὺς, τέθηκαν τὸ 1844 ὑπὸ τὸν ἄμεσο ἔλεγχο τοῦ πασᾶ τοῦ Tophane, ὁ ὁποῖος ἦταν ὑπεύθυνος νὰ συλλέγει τοὺς φόρους καὶ νὰ ἐκδίδει τὰ ἀπαραίτητα πιστοποιητικά (τεσκερέ)¹².

9. *Bullarium Pontificium Sacrae Congregationis de Propaganda Fide*, Tomo V, Typis Collegii Urbani, Romae 1841, σσ. 53-56, καὶ γιὰ τὸν Anton Nurigian στὸ ἴδιο, σσ. 56-58.

10. Βλ. G Şahin, "XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Avusturya'nın Katolik Ermenilere Yönelik Politikalarına Dair Bazı Tespitler", *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* 4, 6 (2018), σ. 73.

11. V. Artinian, *The Armenian Constitutional system in the Ottoman Empire, 1839-1863: a study of its historical development*, Istanbul 1988, σ. 38· N. Setian, *Gli Armeni cattolici...*, ὁ.π., σ. 83 καὶ· Ch. A. Frazee, *Catholics and Sultans*, ὁ.π., σσ. 259-60· Ch. A. Frazee, "The Formation of the Armenian Catholic Community...", ὁ.π., σσ. 162-163. Πρβλ. καὶ P. Gefaell, «Il ristabilimento del Patriarcato Latino di Gerusalemme (1847) e la vicenda del rappresentante diplomatico della Santa Sede presso la Porta Ottomana», *Il diritto ecclesiastico* 111, 1 (2000), σ. 199. Στὸ φερμάνι τοῦ ὁ Σουλτᾶνος σημείωνε μεταξὺ ἄλλων ὅτι οἱ καθολικοὶ ἦταν ὑποχρεωμένοι νὰ ζοῦν ὑπὸ τὴν ἐξουσία Ἑλλήνων ἢ Ἀρμενίων πατριαρχῶν ποὺ εἶχαν διαφορετικὸ θρήσκευμα ἀπὸ ἐκείνους καὶ ἀναγκάζονταν νὰ πηγαίνουν σὲ φραγκικὲς ἐκκλησίες, γεγονὸς ποὺ ἦταν ταπεινωτικὸ γιὰ τοὺς ἴδιους καὶ ἔτσι ἐπέτρεψε νὰ τελοῦν τὰ θρησκευτικὰ τοὺς καθήκοντα σὲ δικές τοὺς ξεχωριστές ἐκκλησίες, χωρὶς νὰ χρειάζεται νὰ πηγαίνουν σὲ ἐκείνες τῶν «Φράγκων».

12. T. Şubasi, *Anglo-Ottoman relations and the reform question in the early Tanzimat period 1839-1852, with special reference to reforms concerning Ottoman non-Muslims*, (διδ. διατριβή), Birmingham 1995, σ. 285.

Αὐτὴ ἡ διττὴ δομὴ, μία ἀρχὴ γιὰ τὶς ἀστικές ὑποθέσεις καὶ μία γιὰ τὶς θρησκευτικές, ὑπῆρξε ἡ αἰτία ἡ καθολικὴ ἀρμενικὴ κοινότητα νὰ ἀντιμετωπίσει σημαντικὰ προβλήματα κατὰ τὰ ἐπόμενα χρόνια. Ἐπίσης τὴν κατάσταση δυσχέραине καὶ τὸ γεγονὸς πὺς γιὰ ἀρκετὰ χρόνια οἱ Καθολικοὶ Ἀρμένιοι εἶχαν δύο θρησκευτικὰ κέντρα, ἓνα στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ ἓνα στὸ Bzommar. Τελικά, στίς 18 Ἰουλίου τοῦ 1867 ὁ πάπας Πίος ΙΧ μὲ τὴν παπικὴ βουῖλα “*Reversurus*” συγχώνευσε τὴν Ἐπαρχία Κωνσταντινουπόλεως μὲ τὸ Πατριαρχεῖο τῆς Κιλικίας, μεταφέροντας στὴν Κωνσταντινούπολη τὴν Ἔδρα τοῦ Ἀρμενικοῦ Καθολικοῦ Πατριαρχείου, ὅπου ἀπὸ τὸ 1846 βρισκόταν ὁ πατριάρχης Hassun. Τὸ γεγονὸς αὐτὸ προκάλεσε σοβαρὲς ἀντιδράσεις μέσα στὴν Ἀρμενοκαθολικὴ κοινότητα, ὁδηγώντας σὲ σχίσμα ποὺ διήρκεσε γιὰ πάνω ἀπὸ μία δεκαετία¹³. Ὡστόσο, αὐτὴ ὑπῆρξε ἡ ἀπαρχὴ τῆς συγχώνευσης σὲ ἓνα πρόσωπο τῆς πολιτικῆς καὶ πνευματικῆς δικαιοδοσίας γιὰ τοὺς Ἀρμενοκαθολικοὺς¹⁴.

Ἡ πατριαρχικὴ ἔδρα παρέμεινε στὴν Κωνσταντινούπολη ἀπὸ τὸ 1867 μέχρι τὸ 1922, ὅταν μὲ εὐθύνη τοῦ Mons. Hovhannês Nazlian μεταφέρθηκε στὴ Βηρυτὸ ἐξ αἰτίας τῆς ἐπικράτησης τῶν κεμαλικῶν δυνάμεων καὶ τῆς ἀπώλειας τῆς διεθνοῦς προστασίας στὴν Κωνσταντινούπολη. Ἡ μεταφορὰ ἐπικυρώθηκε ἀπὸ τὴν πατριαρχικὴ σύνοδο ποὺ πραγματοποιήθηκε στὴ Ρώμη τὸ 1928¹⁵.

13. Βλ. ἐνδεικτικὰ γιὰ τὸ Σχίσμα Ch. A. Frazee, *Catholics and Sultans*, ὅ.π., σσ. 264-272.

14. B. L. Zekiyan, “Armenians and the Vatican during the eighteenth and nineteenth centuries: Mekhitar and the Armenian Catholic Patriarchate. The challenge of Mekhitarian Ecumenism and Latin-Roman loyalty”, *Het Christelijk Oosten* 52, 3-4 (2000), σσ. 251-267. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴ συγχώνευση τῶν δύο διοικητικῶν κέντρων ἡ παπικὴ βουῖλα *Reversurus* ἐπέβαλε τὰ λατινικὰ πρότυπα γιὰ τὴν ἐκλογὴ ἐπισκόπων στὴν Ἀρμενικὴ Καθολικὴ Ἐκκλησία, ἀποκλείοντας τοὺς λαϊκοὺς ἀπὸ τὶς ἐκλογές, ὁξύνοντας τὴ διχόνοια μεταξὺ τῶν Ἀρμενοκαθολικῶν. Γιὰ τὸ Σχίσμα βλ. ἐνδεικτικὰ H. H. Schwedt, “Far behind in Turkey: The Pope and the Armenian Catholics schism (1870-1888)”, *Internationale Kirchliche Zeitschrift* 106, 4 (October 2016), σσ. 250-272. Γιὰ τὸν ιδιαίτερο ρόλο τῶν Μεγάλων Δυνάμεων στὸ Σχίσμα βλ. Mariam Kartashyan, „Die Rolle der europäischen Imperialmächte für den Verlauf des armenischen Schismas (1871-1879/81)“, *Internationale Kirchliche Zeitschrift* 106, 4 (October 2016), σσ. 273-294.

15. B. L. Zekiyan, “Armenians and the Vatican...”, ὅ.π., σσ. 251-267. Προβλ. καὶ W. de Vries, *Handbuch...*, ὅ.π., σ. 244, καθὼς καὶ Mons. Mesrob Djourian, «L’Église Catholique Arménienne», ὅ.π., σ. 104.

Ἡ ἐπιδείνωση τῆς θέσης τῶν Ἀρμενίων καὶ ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ σχεδίου τῆς Γενοκτονίας

Ἡ θέση τῶν Ἀρμενίων στὴν Αὐτοκρατορία εἶχε ἀρχίσει νὰ ἐπιδεινώνεται στὰ τέλη τοῦ 19ου αἰ. Ἡ ἐθνικὴ ἀφύπνιση καὶ οἱ συνεπακόλουθες δι-εκδικήσεις τοῦ ἀρμενικοῦ μιλλέτ διατυπώθηκαν ἐπίσημα στὴ Συνθήκη τοῦ Βερολίνου καὶ οἱ ἐνέργειες αὐτὲς τοὺς ἔφεραν σὲ εὐθεία σύγκρουση μὲ τὴν Ὑψηλὴ Πύλη, μία σύγκρουση ποὺ κορυφώθηκε μὲ τὶς σφαγὲς τοῦ 1894-96 καὶ στὴ συνέχεια μὲ τὶς σφαγὲς τῶν Ἀδάνων τὸ 1909. Διάσπαρτες καὶ συχνὲς εἶναι οἱ ἀναφορὲς στὰ ἀρχεῖα τοῦ Βατικανοῦ γιὰ τὴν περίοδο ποὺ προηγεῖται τῆς κορύφωσης τῶν ἐντάσεων μεταξὺ Ἀρμενίων καὶ Ὀθωμανικῶν Ἀρχῶν, στίς ὁποῖες διαφαίνεται ἡ δύσκολη διαβίωση τῶν Ἀρμενίων μὲ συχνὲς δημόσιες ταπεινώσεις καὶ προσβολές, ποὺ στόχο εἶχαν τὴν τρομοκράτηση τοῦ ἀρμενικοῦ στοιχείου. Τὸ ξέσπασμα λοιπὸν τοῦ Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου βρίσκει τὴν Ἀρμενοκαθολικὴ Κοινότητα ἤδη σὲ δεινὴ θέση.

Σημαντικὸ στοιχεῖο, ποὺ ἐπέτεινε τὴν ἀβεβαιότητα τῆς συνέχισης τῆς παρουσίας τῶν χριστιανῶν στὴν Αὐτοκρατορία, ὑπῆρξε ἡ ἔλευση τῶν ἐκτοπισμένων μουσουλμάνων ἀπὸ τὰ Βαλκάνια καὶ τὸν Καύκασο, ἡ ὁποία εἶχε ἐντείνει τὸν θρησκευτικὸ φονταμενταλισμὸ καὶ τὸν ἐθνικὸ φανατισμὸ, στρέφοντάς τους ἐναντίον τοῦ χριστιανικοῦ στοιχείου. Δὲν ἦταν λίγες οἱ φορὲς ποὺ ἀκούγονταν συνθήματα ἐκδίωξης τῶν χριστιανῶν ἀπὸ τὴν Αὐτοκρατορία¹⁶. Πράγματι, οἱ ἔντονες ἀνησυχίες γιὰ τὴν τύχη τῶν Ἀρμενοκαθολικῶν διατυπώνονται ἀπὸ πολὺ νωρὶς στὰ καθολικὰ ἀρχεῖα. Ὁ Λατῖνος καθολικὸς ἱεραπόστολος καὶ προϊστάμενος τῆς ἱεραποστολῆς τῶν Καπουκίνων στὴν Τραπεζοῦντα p. Lorenzo da Montemarciano σημείωνε στὸ ἡμερολόγιό του ὅτι οἱ Τοῦρκοι ἔφαχναν μία εὐκαιρία γιὰ νὰ ἀπαλλαγοῦν μιὰ γιὰ πάντα ἀπὸ τὸ ἀρμενικὸ ζήτημα. Στὸ πλαίσιο αὐτὸ σημειώνει πὼς κυκλοφοροῦσαν φήμες, σύμφωνα μὲ τὶς ὁποῖες τὰ μέλη τοῦ Νεοτουρκικοῦ Κομιτάτου τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἶχαν στείλει μυστικὲς πληροφορίες, οἱ

16. Fra Cirillo Giovanni Zohrabian, *A servizio dei fratelli: Memorie di Vita Missionaria*, parte 1: In Asia Minore, Convento Cappuccini, Palermo 1965, σσ. 256-7, ὅπου ἀναφέρει χαρακτηριστικὰ ὅτι ὁ φανατισμένος ὄχλος φώναζε: «ἔξω ὅλοι οἱ ἄπιστοι ἀπὸ τὴν ἱερὴ γῆ τῶν Ὁσμανλίδων».

όποιες είχαν διανεμηθεί στους κυβερνήτες των επαρχιών για τη σφαγή άδιακρίτως όλων των Αρμενίων, ξεκινώντας από την πόλη του Βάν¹⁷. Όλα τα παραπάνω προμήνυαν ουσιαστικά μία οργανωμένη και συστηματική εκδίωξη και σφαγή από το νεοτουρκικό και στη συνέχεια το κεμαλικό καθεστώς – μία σφαγή που άργότερα ή διεθνής επιστημονική κοινότητα χαρακτήρισε ως Γενοκτονία των χριστιανικών πληθυσμών της Όθωμανικής Αυτοκρατορίας¹⁸.

Έξισλαμισμοί

Η καταστροφή και εξολόθρευση της Αρμενικής Κοινότητας πραγματοποιήθηκε με πολλούς και διαφόρους τρόπους. Ένας από τους πιο χαρακτηριστικούς τρόπους της καταστροφής, που αποκαλύπτεται σε πλήθος αρχείων, εκτός από το προφανές που αφορούσε τη σφαγή του άμαχου πληθυσμού, υπήρξαν οι βίαιοι εξισλαμισμοί με τη διαρπαγή των όρφανών ή των γυναικών, είτε οι εκούσιοι εξισλαμισμοί, τους οποίους πραγματοποιούσαν οι Αρμένιοι με την έλπίδα της σωτηρίας. Πράγματι, η αναστάτωση που προκάλεσε ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος διέλυσε και χώρισε πολλές οικογένειες, ενώ πολλά παιδιά έμειναν όρφανα ή

17. Archivio Generale dell' Ordine dei Frati Minori Cappuccini (στο έξης AGC), AC 149, p. Lorenzo da Montemarciano, *Memorie della Missione di Trebisonda del tempo della guerra mondiale*, σ. 29r-31r.

18. Ειδικότερα για τη Γενοκτονία των Αρμενίων ή βιβλιογραφία είναι εκτενέστατη. Ένδεικτικά για το ζήτημα βλ. R. G. Hovannisian (ed.), *The Armenian Genocide in Perspective*, Transaction Books, New Brunswick, N.J. 1987· B. Ντάντριαν, *Η Ιστορία της Αρμενικής Γενοκτονίας*, μετάφρ. Όχ.-Σ. Άγαμπατιάν, έκδ. Στοχαστής, Αθήνα 2002· T. Akcam, *Μια έπαισχυνη πράξη. Η Γενοκτονία των Αρμενίων και το ζήτημα της τουρκικής ευθύνης*, μετάφρ. Τίνα Πλυτά, έκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2007· T. Akcam, *The Young Turks' Crime against Humanity: The Armenian Genocide and Ethnic Cleansing in the Ottoman Empire*, Princeton University Press, Princeton 2012· Π. Μπαλακιάν, *Ο Τύγρης φλέγεται. Η Αρμενική Γενοκτονία και η όλιγωρία της Δύσης*, μετάφρ. Ήλ. Μαγκλίνης, έκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 2006· R. Kévorkian, *The Armenian Genocide: A Complete History*, I. B. Tauris & Co Ltd, New York & London 2011. Ειδικότερα για τη μελέτη άναφορικά με τη γενοκτονία των Αρμενίων μέσα από τα αρχεία του Βατικανού βλ. τις πρόσφατες εκδόσεις αρχείων του G.-H. Ruysen (έπιμ.), *La Questione Armena (1894-1896, 1908-1925). I documenti degli Archivi della Santa Sede*, vol. I-VII, Valore Italiano, Roma 2013-2015.

ἀρπάχθηκαν ἀπὸ τουρκικὲς καὶ ἄλλες μουσουλμανικὲς οἰκογένειες. Οἱ καθολικοὶ ἱεραπόστολοι, μαθαίνοντας τὴν τύχη τῶν παιδιῶν αὐτῶν, προσπαθοῦσαν μὲ κάθε τρόπο νὰ τὰ ἀπελευθερώσουν καὶ εἴτε νὰ τὰ στείλουν στὸ καθολικὸ ὀρφανοτροφεῖο εἴτε νὰ βροῦν τὶς οἰκογένειές τους καὶ νὰ τὶς ἐνώσουν ἐκ νέου. Ὁ p. Cirillo Zohrabian, Καπουκίνος ἱεραπόστολος ποὺ ἐργαζόταν στὸν Πόντο, ἀναφέρει ἀρκετὲς προσπάθειες ποὺ πραγματοποιήθηκαν ἀπὸ τοὺς ἱεραποστόλους προκειμένου νὰ γλυτώσουν κάποιες γυναῖκες ἀπὸ τὰ χέρια Τούρκων ἢ παιδιὰ ποὺ προορίζονταν νὰ παντρευτοῦν μὲ μουσουλμάνους¹⁹. Ἐπιπλέον, σὲ ἀναφορὰ ποὺ στέλνει ὁ ἀρμενοκαθολικὸς πατριάρχης mons. Terzian στὸν ἀποστολικὸ ἐπιτετραμμένο mons. Angelo Dolci, σημειώνει ἕναν σημαντικὸ ἀριθμὸ Ἀρμενοκαθολικῶν ἀπὸ τὴ Σαμφούντα καὶ τὴν Τραπεζοῦντα, οἱ ὁποῖοι ἐξισλαμίσθηκαν μὲ τὴ βία²⁰. Ἀπὸ τὴν ἄλλη, ὁ p. Lorenzo da Montemarciano σημείωνε στὸ ἡμερολόγιό του ὅτι στὶς 26 Ἰουνίου 1915 ἐκδόθηκε ἀνακοίνωση, ἡ ὁποία τοιχοκολλήθηκε σὲ ὅλη τὴν πόλη καὶ μὲ τὴν ὁποία καλοῦσε τοὺς Ἀρμενίους νὰ συγκεντρωθοῦν ἐντὸς πέντε ἡμερῶν προκειμένου νὰ μεταφερθοῦν στὸ ἐσωτερικό. Ἐχοντας περιγράψει τὸ τραγικὸ θέαμα τῶν συγκεντρωμένων ἀνδρῶν, γυναικῶν καὶ παιδιῶν ποὺ φώναζαν γιὰ τὴν ἀθωότητά τους καὶ παρακαλοῦσαν νὰ τοὺς ἀφήσουν ἐλεύθερους, ὑπογραμμίζει ὅτι ἀρκετοὶ ἀσπάστηκαν τὸν ἰσλαμισμό, θεωρώντας ὅτι κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο θὰ ἐξαιροῦνταν ἀπὸ τὶς ἐξορίες²¹.

Προσπάθειες ἐξαίρεσης τῶν Ἀρμενίων καθολικῶν ἀπὸ τὰ μέτρα

Στὴ βιβλιογραφία τὰ προηγούμενα χρόνια εἶχε διατυπωθεῖ ἡ πεποίθηση ὅτι οἱ Ἀρμένιοι καθολικοὶ ἢ προτεσταντικοὶ δόγματος ἐξαιρέθηκαν ἀπὸ τὰ μέτρα τῶν ἐκτοπίσεων καὶ τῆς τελικῆς ἐξόντωσης, ἀκριβῶς ἐξ αἰτίας τῆς ὁμολογιακῆς τους ταυτότητας καὶ τῆς συνεπακόλουθης

19. Fra Cirillo Giovanni Zohrabian, *A servizio dei fratelli...*, ὁ.π., σσ. 337-42.

20. «Nota del Patriarca armeno cattolico Terzian al Delegato apostolico Dolci», στό: G. H. Ruyssen (ἐπιμ.), *La Questione Armena...*, ὁ.π., vol. III, σ. 90.

21. AGC, AC 149, p. Lorenzo da Montemarciano, *Memorie della Missione di Trebisonda del tempo della guerra mondiale*, 33r-38r . Ἡ ἀνακοίνωση στὶς σσ. 33r-34v.

προστασίας που ἔχαιραν ἀπὸ τὶς Μεγάλες Δυνάμεις. Τὸ ἐπιχείρημα αὐτό, μαζί με μία σειρά ἄλλων περιπτώσεων²², ἀποτέλεσε μία βασικὴ παράμετρο τῶν ἐπιχειρημάτων τῶν ἀρνητῶν τῆς Γενοκτονίας τῶν Ἀρμενίων. Ὁ Taner Akcam κατέδειξε ἀπὸ τὸ ἀρχεῖακὸ ὑλικὸ ποὺ δημοσίευσε ὅτι, παρὰ τὶς ἀρχικὲς διαβεβαιώσεις τῶν ἀρχῶν καὶ τὸν διπλωματικὸ ἀγῶνα τῶν προξένων, οἱ καθολικοὶ καὶ οἱ προτεστάντες Ἀρμένιοι δὲν γλύτωσαν ἀπὸ τὰ μέτρα τῶν ἐκτοπίσεων²³. Εἶναι γεγονὸς πὼς σὲ κάποιες περιπτώσεις διαφαίνεται ὅτι πράγματι ἐξ αἰτίας τῶν παρεμβάσεων τῶν Μεγάλων Δυνάμεων ἀναβλήθηκε ἡ ἐκτόπιση καὶ ἐξορία τους. Στὶς ἀντιδράσεις κατὰ τῶν διωγμῶν συμμετείχαν ἀκόμη καὶ οἱ σύμμαχοι τῶν Τούρκων Γερμανοὶ καὶ Αὐστριακοί. Μάλιστα οἱ Γερμανοὶ εἶχαν προχωρήσει σὲ ἔντονη διαμαρτυρία, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὶς διπλωματικὲς διακοινώσεις στὶς 4 Ἰουλίου καὶ 9 Αὐγούστου τοῦ 1915, γεγονὸς ποὺ προβληματίζε τοὺς Νεοτούρκους²⁴. Ἡ ἀναβολὴ αὐτὴ ὅμως διήρκεσε γιὰ ἓνα πολὺ μικρὸ χρονικὸ διάστημα, καθὼς στὸ τέλος οἱ καθολικοὶ καὶ προτεστάντες Ἀρμένιοι ἀκολούθησαν τὴν ἴδια μοῖρα τῶν ὀρθοδόξων Ἀρμενίων²⁵.

Τὸ τρομακτικὸ ἐκείνο κῶμα τῶν ἀπελάσεων καὶ τῶν σφαγῶν εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τὴν κινητοποίηση καὶ ἀντίδραση ἀκόμη καὶ τοῦ προκαθημένου τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας, τοῦ Πάπα Βενεδίκτου τοῦ 15ου. Μάλιστα, ὅπως σημειώνει σὲ ἀναφορὰ τοῦ ὁ mons. Dolci πρὸς τὸν

22. Κατὰ τὴ διάρκεια ἐφαρμογῆς τοῦ σχεδίου ἐξόντωσης τῶν χριστιανικῶν κοινοτήτων εἶναι γεγονὸς ὅτι εἶχαν ληφθεῖ συγκεκριμένα μέτρα ἐξαίρεσης συγκεκριμένων πληθυσμιακῶν ομάδων, κυρίως ὅσων ἦταν χρήσιμοι στὴν κυβέρνηση. Μεταξὺ αὐτῶν ἦταν τεχνίτες, ἔμποροι, ἐργάτες καὶ δημόσιοι ὑπάλληλοι, ποὺ ἦταν χρήσιμοι στὸ κράτος· βλ. Φ. Ντουντάρ, Ὁ Κώδικας τῆς σύγχρονης Τουρκίας. Ἡ μηχανικὴ τῶν Ἐθνοτήτων τῆς «Ἐνωσης καὶ Προόδου» 1913-1918, μετὰφρ. Ν. Οὐζούνογλου, Λιάνα Μυστακίδου, Ἀλεξάνδρα Μωυσίδου, ἐκδ. Greekworks.com, Ἀθήνα 2014, σσ. 306-307.

23. T. Akcam, *The Young Turks' Crime against Humanity...*, ὁ.π., σσ. 373-383 καὶ T. Akcam, *A Shameful Act: The Armenian Genocide and the Question of Turkish Responsibility*, Metropolitan Books/Henry Holt & Company, New York 2006, σσ. 175-178.

24. Βλ. τὸν προβληματισμὸ τοῦ Ταλαὰτ ἀπὸ τὶς «ἐνοχλήσεις» τῆς Γερμανικῆς καὶ Αὐстроουγγρικῆς κυβέρνησης καὶ τὶς ὑποσχέσεις νὰ μὴν ἐκτοπισθοῦν οἱ καθολικοὶ Ἀρμένιοι στό: T. Akcam, *The Young Turks' Crime against Humanity...*, ὁ.π., σ. 204.

25. T. Akcam, *The Young Turks' Crime against Humanity...*, ὁ.π., σ. 374. Ἀναλυτικότερα γιὰ τὶς διαμαρτυρίες τῶν Γερμανῶν βλ. W. Gust (ἐπιμ.), *Der Völkermord an den Armeniern 1915/16: Dokumente aus dem Politischen Archiv des deutschen Auswärtigen Amts*, Springe 2005, σσ. 76-97.

πρεφέτο της Προπαγάνδας καρδινάλιο Gotti, ό Πάπας διαμαρτυρήθηκε στον ίδιο τον Σουλτάνο έν μέσω των σφαγών, ζητώντας την παύση των διωγμών όλων των Αρμενίων άνεξαρτήτως όμολογιακής ταυτότητας. Σύμφωνα με τον mons. Dolci φάνηκε πώς άμεσα καλύτερευσε ή κατάστασή τους²⁶. Ό mons. Dolci μάλιστα ζήτησε με παρεμβάσεις στους διπλωμάτες και στον Ένβερ Πασά την έπιστροφή όσων καθολικών Αρμενίων είχαν έκτοπισθει²⁷.

Από τό άρχαιακό ύλικό, τό όποιο διασώζεται στις συλλογές του Βατικανού και των διαφόρων ίεραποστολικών ταγμάτων που δραστηριοποιήθηκαν στην Όθωμανική Αυτοκρατορία, προκύπτει ότι πράγματι καταβλήθηκε συστηματική προσπάθεια έξαίρεσης των καθολικών Αρμενίων από τά έξοντωτικά μέτρα. Οί άξιωματούχοι του Βατικανού, όπως ό άποστολικός έπιτετραμμένος στην Κωνσταντινούπολη, οί προϊστάμενοι των ίεραποστολικών ταγμάτων και οί ίδιοι οί ίεραπόστολοι στις κατά τόπους περιοχές φαίνεται ότι πράγματι κατέβαλαν προσπάθειες να τους γλυτώσουν, ιδιαίτερα όταν άντιλήφθηκαν ότι ή μοίρα των Αρμενίων ήταν προδιαγεγραμμένη. Προσπάθισαν να διαχωρίσουν τους καθολικούς Αρμένιους από τους Γρηγοριανούς, και μάλιστα αυτές οί προσπάθειες έκδηλώνονταν από άξιωματούχους που βρίσκονταν ψηλά στην ίεραρχία. Σε μία έπιστολή που στέλνει από την Κωνσταντινούπολη στις 29 Ιουλίου 1915 ό άποστολικός έπιτετραμμένος mons. Angelo Dolci στον καρδινάλιο Gotti, πρεφέτο της Propaganda Fide, σημειώνει ότι ένημέρωσε προς κάθε κατεύθυνση τόσο τον μεγάλο βεζίρη και τον ύπουργό των έξωτερικών, όσο και τις Μεγάλες Δυνάμεις, αλλά και συμμάχους των Τούρκων στη Γερμανία και την Αύστρία, ότι πρέπει να γίνεται διαχωρισμός από τους καθολικούς και τους μη καθολικούς Αρμένιους, βεβαιώνοντας πώς οί πρώτοι δέν άσχολούνται με την πολιτική και είναι πιστοί υπήκοοι της Αυτοκρατορίας. Στη συνέχεια αυτής της έπιστολής ό Dolci

26. «Rapporto del Delegato apostolico al Cardinale Gotti, Prefetto della Congregazione di Propaganda Fide – ACO, Armeni del Patriarcato 1891-1926, rubrica no 105, 3, no 36941, 24 Novembre 1915», στό: G. H. Ruyssen (έπιμ.), *La Questione Armena...*, ό.π., vol. III, σσ. 104-107.

27. «Rapporto del Delegato apostolico al Cardinale Gotti, Prefetto della Congregazione di Propaganda Fide – ACO, Armeni del Patriarcato 1891-1926, rubrica no 105, 3, no 37018, 12 Dicembre», στό: G. H. Ruyssen (έπιμ.), *La Questione Armena...*, ό.π., vol. III, σσ. 108-109.

σημειώνει ότι αντίστοιχα ενδιαφέρθηκε και για όσους μὴ καθολικούς Ἀρμενίους δὲν εἶχαν ἐπαναστατική δράση, ἀλλὰ ὑπογραμμίζει ὅτι αὐτὲς οἱ παραστάσεις τοῦ στοὺς Γερμανοὺς καὶ Αὐστριακοὺς εἶναι ἀναποτελεσματικές, καθὼς, ὅπως σημειώνει, δὲν ἔχουν τὴν ἐξουσία νὰ πείσουν τὸ τουρκικὸ κοινοβούλιο, ποὺ διακατέχεται ἀπὸ ἓναν ἄκρατο σωβινισμό²⁸. Χαρακτηριστικό, τὸ ὁποῖο ἐπαναλαμβάνεται πολὺ συχνὰ στὰ ἀρχεῖα, εἶναι ὁ ὑπερτονισμὸς τῆς ὑπακοῆς καὶ ἡ νομιμοφροσύνη τῆς Ἀρμενοκαθολικῆς κοινότητας πρὸς τὴν ἄρχουσα τάξη²⁹.

Οἱ Νεότουρκοι, θέλοντας νὰ ἀπαλλαγοῦν ἀπὸ τὴν πίεση τῶν καθολικῶν δυνάμεων, εἶχαν προχωρήσει μὲ τὴν ἔναρξη τοῦ πολέμου στὴ μονομερῆ κατάργηση τῶν διομολογήσεων καὶ προσπάθησαν νὰ ἐπιτύχουν τὴν ἄμεση ἀντιπροσώπευση τῶν καθολικῶν Ὀθωμανῶν ὑπηκόων ἐκ τῶν ἔσω. Προσπάθησαν δηλαδὴ νὰ ὀρίσουν ὑπευθύνους τῆς κοινότητας Ὀθωμανοὺς ὑπηκόους τοῦ καθολικοῦ δόγματος προκειμένου νὰ ἀμβλύνουν τὴν ἐπέμβαση ἀπὸ τὸ ἐξωτερικό. Σὲ ἓνα ἐμπιστευτικὸ γράμμα, ποὺ στέλνει στὶς 3 Ἰουλίου τοῦ 1915 ὁ πρέσβης τῆς Ἰσπανίας στὴν Κωνσταντινούπολη Carl Ellis Wandel στὸν Ἰσπανὸ ὑπουργὸ τῶν ἐξωτερικῶν Erik Scavenius, τοῦ ἀνέφερε μετὰξὺ ἄλλων πὼς οἱ Νεότουρκοι ἀφαίρεσαν τὸ καθεστῶς προστασίας ποὺ ἔχαιραν παλαιόθεν οἱ Καθολικοί. Ὅρισαν ἐπιτροπὴ ἀπὸ 12 λαϊκοὺς καθολικοὺς Ὀθωμανοὺς ὑπηκόους, πιστοὺς στὴν κυβέρνηση, γιὰ τὴ διακυβέρνηση τῆς καθολικῆς κοινότητας. Βεβαίως ὁ ἀποστολικὸς ἐπιτετραμμένος δὲν δέχθηκε νὰ συναντήσῃ τὴ δωδεκαμελῆ ἀντιπροσωπεία. Στοὺς καθολικοὺς κύκλους ὑπῆρχε ἡ ἐλπίδα ἡ Γερμανία καὶ ἡ Αὐστρία νὰ ἐπέμβουν ὑπὲρ τῶν καθολικῶν, ἀλλὰ φαίνεται πὼς αὐτὸ δὲν συνέβη ἢ δὲν εἶχε κάποια σημαντικὴ ἐπίδραση στὴ συμπεριφορὰ τῶν Νεοτούρκων. Ὅπως διατείνονταν τόσο ὁ Γερμανὸς ὅσο καὶ ὁ Αὐστριακὸς πρέσβης, ἡ ἐπιρροή τους πρὸς τὴν κυβέρνηση τῶν Νεοτούρκων, ἡ ὁποία –ὅπως σημειώναν χαρακτηριστικά– φερόταν τόσο ἀνόητα, ἦταν ἀδύνατη³⁰.

28. «Rapporto del Delegato apostolico al Cardinale Gotti, Prefetto della Congregazione di Propaganda Fide – ACO, Armeni del Patriarcato 1891-1926, rubrica no 105, 3, no 36771, 29 Luglio 1915», στί: G. H. Ruyssen (ἐπιμ.), *La Questione Armena...*, ὅ.π., vol. III, σ. 86.
29. Βλ. ἐνδεικτικὰ Archivio Segreto Vaticano (στὸ ἐξῆς ASV), Segreteria di Stato, Guerra, fasc. 111, p. 79r-80v, fr. Herzelin Meyer di Attendorn στὸν ἀποστολικὸ νούτιο τοῦ Μονάχου, Attendorn, 11 Ἰουνίου 1917.

30. Danish diplomatic sources, DK/RA-UM/Gruppeordnede sager 1909-1945. 139. D. 1,

Στήν ἐπιστολή τοῦ mons. Dolci πρὸς τὸν πρεφέτο καρδινάλιο τῆς Προπαγάνδας Gotti, ποὺ στέλνει στὶς 12 Δεκεμβρίου τοῦ 1915, σημειώνει ὅτι, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ὑπογραμμίσθηκε ὁ διαχωρισμὸς μεταξὺ καθολικῶν καὶ Γρηγοριανῶν καὶ παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ κυβέρνηση φαίνεται νὰ ἐπιβεβαίωσε ἕναν τέτοιο διαχωρισμό, τελικὰ οἱ διωγμοὶ καὶ οἱ δολοφονίες ἐπιβεβαίωναν γιὰ τὸ ἀντίθετο. Τὴν ἐπιστολή του μάλιστα συνοδεύει μία ἀναλυτικὴ λίστα μὲ τὰ θύματα ἀνὰ ἐπισκοπή³¹.

Ἀπὸ τὰ ἀρχεῖα διαφαίνεται ὅτι πράγματι, παρὰ τὶς πολλὲς παραστάσεις ποὺ ἔγιναν στὶς γερμανικὲς καὶ αὐστριακὲς διπλωματικὲς ἀρχές, αὐτὲς δὲν εἶχαν σοβαρὰ ἀποτελέσματα ἢ οἱ ἐξαιρέσεις τῶν ἐκτοπισμένων εἶχαν μόνον μερικὸ, παροδικὸ ἢ τοπικὸ χαρακτήρα. Γιὰ νὰ ξεπερασθεῖ ἡ ἀναποτελεσματικότητά τῶν διπλωματῶν τῶν συγκεκριμένων δυνάμεων ἐπιχειρήθηκε ἡ προσέγγιση οὐδέτερης καθολικῆς δυνάμεως καὶ μεταξὺ ἄλλων οἱ καθολικοὶ ἀξιωματοῦχοι ἀπευθύνθηκαν στὴν Ἰσπανία. Ἔτσι, στὶς 27 Ἀπριλίου 1916 μία παρόμοια διαμαρτυρία πραγματοποιήθηκε στὴν Ἰσπανικὴ πρεσβεία ἀπὸ τὸν mons. Angelo Dolci καὶ ἕναν Γερμανὸ ἱερέα. Καὶ στὴ συγκεκριμένη διαμαρτυρία γίνεται λόγος γιὰ τὴν ἀδυναμία προστασίας τῶν καθολικῶν ἀπὸ τοὺς Αὐστριακοὺς καὶ τοὺς Γερμανοὺς ἐξ αἰτίας τῶν στενῶν σχέσεων μὲ τοὺς Τούρκους. Ἀποκαλυπτικὸ τῆς ἀδυναμίας προστασίας τῶν Καθολικῶν Ἀρμενίων ἦταν τὸ γεγονὸς ὅτι δεκατρεῖς ἀπὸ τὶς δεκαῆξι Καθολικὲς κοινότητες, ποὺ ὑπῆρχαν μεταξὺ τῶν Ἀρμενίων ἐκτὸς Κωνσταντινουπόλεως, εἶχαν ἐξαφανισθεῖ πλήρως³².

“Tyrkiet - Indre Forhold”. Pakke 1, til, The minister in Constantinople (Carl Ellis Wandel) to the Foreign Minister (Erik Scavenius), 31 Dec. 1916, Report No. 70, Constantinople, 3 July 1915. Βλ. <http://www.armenocide.net/armenocide/armgende.nsf/3a4b0a224f485c26c1256ad8001005f2/7b860cda40491648c125706b0045e6d6!OpenDocument&Highlight=2,Erik,Scavenius> [14.3.2023].

31. «Rapporto del Delegato apostolico al Cardinale Gotti, Prefetto della Congregazione di Propaganda Fide – ACO, Armeni del Patriarcato 1891-1926, rubrica no 105, 3, no 37021, 20 Dicembre 1915», στό: G. H. Ruysen (ἐπιμ.), *La Questione Armena...*, ὁ.π., vol. III, σσ. 109-112.

32. Danish diplomatic sources, DK/RA-UM/Gruppeordnede sager 1909-1945. 139. N. 1, “Armenien”, The minister at Constantinople Carl Ellis Wandel to the Foreign Minister Erik Scavenius, Report No.113, Constantinople, 27 April 1916. Βλ. <http://www.armenocide.net/armenocide/armgende.nsf/3a4b0a224f485c26c1256ad8001005f2/5dc101950d5803c0c125706c0042a954!OpenDocument&Highlight=2,Erik,Scavenius> [13.3.2023]. Γιὰ τὶς

Οί διαμαρτυρίες τῶν διπλωματῶν, ὅπως ἀναφέρθηκε παραπάνω, εἶχαν ὡς ἀποτέλεσμα σὲ μερικές περιπτώσεις συγκυριακές ἐξαιρέσεις ἀπὸ τοὺς ἐκτοπισμοὺς καὶ τὴν ἐξόντωση, ποὺ κράτησαν γιὰ μικρὸ χρονικὸ διάστημα. Τέτοια περίπτωση ὑπῆρξε καὶ ἡ παροδική διακοπὴ ἐκτόπισης τῶν Ἀρμενίων τοῦ Χαλεπίου καὶ τοῦ Μαράς, ποὺ εἶχε διατάξει ὁ Τζεμάλ πασᾶς³³, ἐνῶ μετὰ ἀπὸ τὶς διαμαρτυρίες καὶ πιέσεις τῆς Γερμανίας καὶ τῆς Αὐστρίας, ὁ Ταλαὰτ διέκοψε τὴ διαταγὴ ἐκτοπισμοῦ καὶ διέταξε τὴν ἐπιστροφὴ ὅσων εἶχαν ἐκτοπισθεῖ. Παράλληλα τὴν 19η Αὐγούστου 1915, ἐξέδωσε μία μυστικὴ ἐγκύκλιο μὲ τὴν ὁποία ἐξαίρουσε τοὺς προτεστάντες καὶ καθολικοὺς Ἀρμενίους ἀπὸ τὸν ἐκτοπισμό. Ὅπως ὁμως σημειώνεται σὲ ἄλλα τηλεγραφήματα, ἡ συγκεκριμένη ἐξαίρεση σκόπευε ἀκριβῶς στὴν παραπλάνηση τῶν Μεγάλων Δυνάμεων καὶ τῆς διεθνoῦς κοινότητος σχετικὰ μὲ τὸν πραγματικὸ σκοπὸ τῶν Νεοτούρκων. Μάλιστα σὲ τηλεγράφημα τοῦ Ὑπουργείου Ἑσωτερικῶν πρὸς τὸν νομάρχῃ τῆς Ἀγκυρας στὶς 27 Μαΐου 1916 αὐτὸ ἀναφέρεται ξεκάθαρα, ὅτι δηλαδὴ οἱ καθολικοὶ καὶ προτεστάντες Ἀρμένιοι πρέπει νὰ ἐξαίρεθοῦν γιὰ τὸ «ὑψηλὸ συμφέρον τοῦ Κράτους», προκειμένου νὰ δείξουν ὅτι δὲν ἔχουν υἱοθετήσῃ μία πολιτικὴ ὀλοκληρωτικῆς ἐξόντωσης τῶν Ἀρμενίων³⁴. Ἔτσι ὑπάρχουν ἀρκετὲς περιπτώσεις στὶς ὁποῖες ἐμφανίζεται ἡ διακοπὴ ἐντολῆς ἐκτοπισμοῦ Ἀρμενίων καθολικῶν καὶ σὲ διάφορες χρονικὲς περιόδους, ὅπως γιὰ παράδειγμα στὴν Ἀγκυρα³⁵. Γιὰ τὸν ἴδιο λόγο φαίνεται ὁ Ταλαὰτ νὰ ἀρνεῖται καὶ νὰ ἀποτρέπει τὸν μαζικὸ ἐξισλαμισμό 156

παρεμβάσεις τοῦ ἀποστολικοῦ ἐπιτετραμμένου Angelo Dolci στοὺς διπλωμάτες βλ. καὶ «Rapporto del Delegato apostolico al Cardinale Gotti, Prefetto della Congregazione di Propaganda Fide – ACO, Armeni del Patriarcato 1891-1926, rubrica no 105, 3, no 37336, 24 Aprile 1916, 37364, 28 Aprile 1916, 37389, 19 Maggio 1916», στό: G. H. Ruysen (ἐπιμ.), *La Questione Armena...*, ὁ.π., vol. III, σσ. 118-122.

33. «Rapporto del Delegato apostolico al Cardinale Gotti, Prefetto della Congregazione di Propaganda Fide – ACO, Armeni del Patriarcato 1891-1926, rubrica no 105, 3, no 37389, 19 Maggio 1916», στό: G. H. Ruysen (ἐπιμ.), *La Questione Armena...*, ὁ.π., vol. III, σσ. 121-122.

34. Φ. Ντουντάρ, *Ὁ Κώδικας τῆς σύγχρονης Τουρκίας...*, ὁ.π., σσ. 307-308.

35. «Rapporto del Delegato apostolico al Cardinale Gotti, Prefetto della Congregazione di Propaganda Fide – ACO, Armeni, fasc. 2912/28, no 38461, 7 Luglio 1917», στό: G. H. Ruysen (ἐπιμ.), *La Questione Armena...*, ὁ.π., vol. III, σσ. 140-141. Πρβλ. καὶ T. Akcam, *A Shameful Act...*, ὁ.π., σ. 177, ὅπου ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Ἀγκυρα ἀναφέρει ἐπιπλέον τὴν Οὐρφα καὶ τὸ Χαλέπι.

οικογενειών προτεσταντών Ἀρμενίων τῆς Σεβάστειας, μὲ τὴ σημείωση ὅτι ὁ συγκεκριμένος ἐξισλαμισμός «δὲ βοηθάει τὸ κράτος»³⁶. Ἀπὸ τὴν ἀλληλουχία ὅμως τῶν παρακάτω τηλεγραφημάτων τοῦ Ταλαὰτ διαφαίνεται ὅτι οἱ διαταγὲς γιὰ τὴν προσωρινὴ παύση τῶν διωγμῶν καὶ τῶν ἐκτοπίσεων γιὰ τοὺς καθολικοὺς καὶ τοὺς προτεστάντες ἀποτελοῦσαν μία προσπάθειά του νὰ κατευνάσει καὶ νὰ ξεγελάσει οὐσιαστικὰ τοὺς ξένους διπλωμάτες. Εἰδικὰ μετὰ ἀπὸ τὶς πιέσεις τῶν Γερμανῶν διπλωματῶν τὸ διπλὸ αὐτὸ παιχνίδι φαίνεται ξεκάθαρα στὰ τηλεγραφήματα ποὺ στέλνει ὁ Ταλαὰτ τὸν Αὐγούστο τοῦ 1915. Στὸ πρῶτο, ποὺ ἀποστέλλεται στὶς 4 Αὐγούστου, ζητεῖ τὴ διακοπὴ τοῦ ἐκτοπισμοῦ τῶν καθολικῶν Ἀρμενίων, ἐνῶ στὸ δεύτερο, ποὺ στέλνεται στὶς 15 Αὐγούστου, ζητεῖ τὴν ἐξαίρεση τῶν προτεσταντῶν. Ἀμέσως μετὰ ἀπὸ τὴν ἀποστολὴ τῶν παραπάνω τηλεγραφημάτων στέλνει νέο, μὲ τὸ ὁποῖο ὀρίζει νὰ ἀγνοηθοῦν τὰ δυὸ πρῶτα. Ἐπειτα καὶ ὕστερα ἀπὸ τὴ συνεχιζόμενη πίεση, στέλνει νέο τηλεγράφημα στὶς 29 Αὐγούστου, μὲ τὸ ὁποῖο ζητεῖ καὶ πάλι τὴ διακοπὴ τῶν ἐκτοπισμῶν γιὰ τοὺς καθολικοὺς καὶ τοὺς προτεστάντες, καὶ μάλιστα ἐπιδεικνύει τὸ συγκεκριμένο τηλεγράφημα στὸν Γερμανὸ πρέσβη προκειμένου νὰ τὸν πείσει ὅτι ἐλήφθησαν τὰ ἀπαραίτητα μέτρα γιὰ τὴν προστασία τους. Ὡστόσο, ἀμέσως μετὰ, στὶς 2 Σεπτεμβρίου τοῦ 1915, στέλνει νέο τηλεγράφημα μὲ τὸ ὁποῖο διατάζει τὸν ἐκτοπισμὸ ὅσων καθολικῶν καὶ προτεσταντῶν Ἀρμενίων ἔχουν παραμείνει μαζί μὲ τὶς οἰκογένειες τους. Μάλιστα, γιὰ νὰ εἶναι σίγουρος ὅτι οἱ διαταγὲς του γιὰ ἐκτόπιση χωρὶς ἐξαιρέσεις ἔγιναν κατανοητές, στέλνει νέα ἐπιστολὴ στὶς 24 Ὀκτωβρίου μὲ τὴν ὁποία ἐπιβεβαιώνει τὶς προηγούμενες διαταγὲς του γιὰ τὸν ἐκτοπισμό³⁷. Τὰ παραπάνω καταδεικνύουν ὅτι ἡ μέριμνα ποὺ θεωρητικὰ ἐπέδειξαν οἱ Νεότουρκοι γιὰ τὴν ἐξαίρεση καὶ σωτηρίᾳ τῶν καθολικῶν καὶ προτεσταντῶν Ἀρμενίων ἀπὸ τοὺς διωγμοὺς καὶ τὴν ἐξόντωση στὴν οὐσία ἀποτελοῦσαν μέρος ἑνὸς σχεδίου ἐξαπάτησης τῶν Μεγάλων Δυνάμεων γιὰ νὰ μὴν ἀποκαλυφθεῖ τὸ σχέδιο τῆς ὁλοκληρωτικῆς ἐξόντωσης τῶν Ἀρμενίων.

36. Φ. Ντουντάρ, *Ὁ Κώδικας τῆς σύγχρονης Τουρκίας...*, ὁ.π., σσ. 310-311.

37. T. Akçam, "Deportation and Massacres in the Cipher Telegrams of the Interior Ministry in the Prime Ministerial Archive (Başbakanlık Arşivi)", *Genocide Studies and Prevention* 1, 3 (2006), σ. 307.

Ἡ σχεδὸν ὀλοκληρωτικὴ ἐξολόθρευση τῆς Ἀρμενοκαθολικῆς κοινότητας

Πολλὰ εἶναι τὰ τεκμήρια ποὺ βεβαιώνουν τὸ γεγονὸς ὅτι τελικὰ γιὰ τὴ σωτηρία τῶν Ἀρμενίων δὲν διαδραμάτιζε καθοριστικὸ ρόλο ἡ ὁμολογιακὴ τους ταυτότητα καὶ ὅτι δὲν ἐξαιροῦνταν ἀπὸ τὴ γενοκτονικὴ πολιτικὴ οἱ καθολικοὶ ἢ οἱ προτεστάντες Ἀρμένιοι. Ἀδιάψευστος μάρτυρας εἶναι τὸ ἴδιο τὸ ἀποτέλεσμα τῆς πολιτικῆς τῶν Νεοτούρκων, ἡ ἐξολόθρευση δηλαδὴ καὶ καταστροφὴ τῆς ἀρμενοκαθολικῆς κοινότητας, ἀκριβῶς ὅπως καὶ τῆς γρηγοριανῆς ἢ τῆς προτεστάντικῆς. Ὁ Ἀρμενοκαθολικὸς Καπουκῖνος μοναχὸς Cirillo Giovanni Zohrabian, ποὺ ἔζησε μέχρι τὸ τέλος κοντὰ τους, σημειώνει πὼς στοὺς καθολικοὺς Ἀρμένιους τῆς Τραπεζούντας ἀκολουθήθηκαν οἱ ἴδιες μέθοδοι ἐξόντωσης ὅπως ἐκείνες ποὺ χρησιμοποιήθηκαν γιὰ τοὺς Γρηγοριανούς· ἀτελεύτητες δηλαδὴ πορεῖες στὸ ἐσωτερικὸ τῆς Ἀνατολίας, ποὺ ὁδηγοῦσαν στὸν συστηματικὸ θάνατο τῶν ἐκτοπισμένων³⁸.

Ἄλλωστε, οἱ Ἀρμενοκαθολικὲς κοινότητες τοῦ Πόντου εἶχαν ἤδη διαλυθεῖ πολὺ προτοῦ λήξει ὁ πόλεμος. Στις 6 Αὐγούστου 1917 ὁ p. Michele ἀπὸ τὴ Σαμψοῦντα ζητοῦσε νὰ ἐνημερώσουν τὸν Ἀρμενοκαθολικὸ μητροπολίτη τῆς Τραπεζούντας mons. Naslian ὅτι εἶχαν ἐπιβιώσει ἀπὸ τὶς σφαγὲς μόνο κάποιες λίγες οἰκογένειες ἀρμενοκαθολικῶν, οἱ ὁποῖες ζοῦσαν σὲ ἀπόλυτη μιζέρια χωρὶς νὰ ἔχουν τὰ χρειώδη γιὰ τὴν ἐπιβίωσή τους³⁹. Ἰδιαίτη ἡ κατάσταση καὶ σὲ ὅλες τὶς ἄλλες περιοχές. Εἶναι χαρακτηριστικὲς τῆς κατάστασης οἱ περιγραφὲς τοῦ p. Herzelin Meyer di Attendorn πρὸς τὸν ἀποστολικὸ νούτσιο τοῦ Μονάχου γιὰ τοὺς διωγμοὺς τῶν Ἀρμενίων, σὲ ἐπιστολὴ του στὶς 11 Ἰουνίου 1917. Τοῦ περιέγραφε τὴν καταστροφὴ τῆς Ἀρμενοκαθολικῆς κοινότητας τῆς Ἀγκυρας, τὴν ἐξορία τους, τὴν πυρπόληση τῆς γειτονιάς τῶν Ἀρμενοκαθολικῶν, τὴν καταστροφὴ τῶν ἀρχείων καὶ βιβλίων τῆς κοινότητας, τὴν ἀναγκαστικὴ περιτομὴ 300 νέων στὴ Δαμασκὸ τὸν Ἰανουάριο τοῦ ἴδιου ἔτους καὶ τοῦ ζητοῦσε νὰ ἐνημερώσει σχετικὰ

38. Fra Cirillo Giovanni Zohrabian, *A servizio dei fratelli...*, ὅ.π., σσ. 283-88, ὅπου ἀναφέρει καὶ τὴν τύχη τῆς οἰκογένειάς του πού, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ἦταν καθολικοί, δὲν ἐξαιρέθηκαν ἀπὸ τὶς σφαγές.

39. ASV, Arch. Deleg. Turchia, 103, fasc. 535, p. 54r, p. Michelle σὲ Eccellenza Reverendissima, Σαμψοῦντα, 6 Αὐγούστου 1917. Πρβλ. καὶ ASV, Arch. Deleg. Turchia, 114, fasc. 603, p. 293v-294r.

τὸν Πάπα καὶ νὰ ζητήσῃ τὴ βοήθειά του. Ὁ φόβος ποὺ ἐπικρατοῦσε μεταξὺ Ἀρμενίων, καθολικῶν καὶ Γρηγοριανῶν, ἦταν γενικευμένος⁴⁰. Ἀντίστοιχες εἶναι καὶ οἱ ἀναφορὲς ποὺ διασώζονται γιὰ τὴν καταστροφὴ ποὺ ὑπέστησαν καὶ κοινότητες ἀπὸ τὸ Χαλέπι, τὸ Αἰντέμπ, τὸ Μαράς καὶ τὸ Μαρντίν. Ἰδιαιτέρα σὲ ἀναφορὰ τοῦ ἀρμενοκαθολικοῦ πατριάρχῃ Terzian σημειώνεται ἡ ὁλοκληρωτικὴ καταστροφὴ τῆς ἀρμενοκαθολικῆς κοινότητος τοῦ Μαρντίν, ἡ ὁποία ἐπισφραγίστηκε μὲ τὴ σφαγὴ τοῦ ἐπισκόπου mons. Maloyan μαζί μὲ 700 πιστούς⁴¹.

Οἱ Νεότουρκοι ὄχι μόνο δὲν λάμβαναν οὐσιαστικὰ μέτρα προστασίας τῶν Καθολικῶν Ἀρμενίων ἀλλὰ ἐνοχλοῦνταν μάλιστα ἰδιαιτέρα ἀπὸ τὶς παρεμβάσεις τῶν καθολικῶν δυνάμεων καὶ τῶν ἐπιτετραμμένων τοῦ Πάπα καὶ δὲν δίσταζαν νὰ τὸ ἐκφράζουν σὲ κάθε περίπτωσι. Σὲ μία ἀναφορὰ, ποὺ στέλνεται στὶς 18 Ἰουνίου 1917 ἀπὸ τὸν mons. Dolci στὸν καρδινάλιο Gasparri, σημειώνεται ὅτι, σὲ μιὰ συνάντησι ποὺ πραγματοποιοῦσε ὁ mons. Dolci μὲ τὸν Ὑπουργὸ τῶν Ἐξωτερικῶν ζητώντας χάρι γιὰ μιὰ συγκεκριμένη ὁμάδα Ἀρμενίων ποὺ βρίσκονταν σὲ ἐξορία χωρὶς διάκρισι στὴ θρησκεία, ὁ ὑπουργὸς ἐνοχλήθηκε, καθὼς θεώρησε πὼς ὁ mons. Dolci ἐπενέβαινε στὶς ἐσωτερικὲς ὑποθέσεις τοῦ κράτους. Μάλιστα, ἐπειδὴ εἶχε γράφει τὴν ἐπιστολὴ μὲ τὴν ὁποία ζητοῦσε χάρι σὲ ἐπίσημο ἐπιστολόχαρτο τῆς Ἀποστολικῆς Ἐπιτροπείας τοῦ Πάπα, ἤθελε νὰ τὸ ἐπιστρέψῃ ὡς ἀπαράδεκτο⁴².

Παράλληλα μὲ τὸ ἔργο τῆς καταστροφῆς οἱ νεοτουρκικὲς καὶ ἀργότερα οἱ κεμαλικὲς ἀρχὲς εἶχαν σὲ λειτουργία ἕναν μηχανισμό ἀρνήσεως καὶ

40. ASV, Segreteria di Stato, Guerra, fasc. 111, p. 79r-80v, fr. Herzelin Meyer di Attendorn στὸν ἀποστολικὸ νούτσιο τοῦ Μονάρχου, Attendorn, 11 Ἰουνίου 1917. Τὶς πληροφορίες αὐτὲς εἶχε λάβει ἀπὸ τὸν ἐξορισμένο ἀρμενοκαθολικὸ ἐπίσκοπο τῆς Ἀγκυρας Gregorio Bardahan ὅταν τὸν συνάντησε στὴ Δαμασκὸ τῆς Συρίας, ὁ ὁποῖος καὶ τὸν παρακάλεσε νὰ ἐνημέρωσι τὸν ἀποστολικὸ νούτσιο γιὰ τὴν κατάστασι. Στὶς 15 Ἰουνίου 1917 ὁ ἀποστολικὸς νούτσιος τοῦ Μονάρχου προωθεῖ στὸν καρδινάλιο Gasparri ἕνα γράμμα τοῦ p. Herzelin Meyer di Attendorn, σχετικὰ μὲ τοὺς διωγμοὺς τῶν Τούρκων ἐναντίον τῶν Ἀρμενίων. Βλ. Segreteria di Stato, Guerra, Anno 1914-18, Rubr. 244, fasc. 111, p. 81r, Eugenio nunzio apostolico di Baviera στὸν card. Gasparri, Μόναρχο, 15 Ἰουνίου 1917.

41. «Nota del Patriarca armeno cattolico Terzian al Delegato apostolico Dolci», στό: G. H. Ruyssen (ἐπιμ.), *La Questione Armena...*, ὁ.π., vol. III, σσ. 90-91.

42. ASV, Segreteria di Stato, Sezione per i Rapporti con gli Stati, Archivio Storico, Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari, Austria-Ungheria, 1917, Pos. 1182, fasc. 484, ff. 56r-57r, Dolci στὸν Gasparri, Κωνσταντινούπολι, 18 Ἰουνίου 1917.

ἀπόκρυψης τῶν πραγματικῶν γεγονότων καὶ προσπαθοῦσαν λόγω τῶν πιέσεων καὶ τῶν διαμαρτυριῶν νὰ παραπληροφορήσουν τὴ διεθνή κοινότητα. Ὁ p. Lorenzo, ποὺ ὑπῆρξε αὐτόπτης μάρτυρας τῶν γεγονότων τῆς Γενοκτονίας τῶν Ἀρμενίων, διασώζει στὸ ἡμερολόγιό του, καθὼς καὶ σὲ ἐπιστολές του, χαρακτηριστικὲς σκηνές ἀπὸ τὴν προετοιμασία γιὰ τοὺς ἐκτοπισμούς, τὸν διαχωρισμὸ τῶν ἀνδρῶν ἀπὸ τὶς γυναῖκες καὶ ὅσων ἀγοριῶν ἦταν πάνω ἀπὸ ὀκτὼ χρονῶν καὶ τὴν πώληση τῶν παιδιῶν δημόσια στὴν ἀγορά. Ἐνα ἀπὸ τὰ χαρακτηριστικὰ περιστατικὰ ποὺ διέσωσε ἦταν τὸ καλοκαίρι τοῦ 1915, ὅταν εἶδε ὁ ἴδιος νὰ ἔχουν φορτωθεῖ παιδιὰ σὲ δύο καράβια. Ἐνας φίλος του Τοῦρκος τὸν διαβεβαίωσε ὅτι τὰ πηγαίνουν νὰ τὰ διαμοιράσουν σὲ ὀρφανοτροφεῖα στὴν Κωνσταντινούπολη. Μετὰ ἀπὸ λίγο ὅμως τὰ καράβια ἐπέστρεψαν ἄδεια, μὴν ἀφήνοντας ἀμφιβολίες γιὰ τὴν τύχη τῶν παιδιῶν αὐτῶν. Πράγματι, ὁ p. Lorenzo σημειώνει ὅτι τὶς ἐπόμενες ἡμέρες οἱ ἀκτὲς εἶχαν γεμίσει μὲ τὰ πτώματα αὐτῶν τῶν παιδιῶν⁴³. Ἡ συνέχεια τῆς ἀφήγησης ἀποκαλύπτει τὴν πάγια θέση τῶν Νεοτούρκων, ποὺ τὴ συναντοῦμε νὰ ἐπαναλαμβάνεται τακτικὰ στὰ διάφορα ἀρχεῖα, κι αὐτὴ δὲν εἶναι ἄλλη ἀπὸ τὴν ἄρνηση τῶν γεγονότων. Ἔτσι, ὅταν ὁ ἱεραπόστολος πρότεινε στὸν Τοῦρκο Βαλῆ νὰ συλλέξει τὰ πτώματα καὶ νὰ τὰ θάψει μὲ ἔξοδα τῆς ἱεραποστολῆς, ἡ ἀπάντηση τοῦ βαλῆ ἦταν πὼς δὲν ὑπῆρχαν πτώματα στὴν παραλία καὶ τὸν προειδοποίησε νὰ μὴν ἐξιστορήσει σὲ κανέναν τὶς φαντασιώσεις του. Παρ' ὅλα αὐτά, ὅταν ἔπεσε τὸ σκοτάδι, συνέλεξαν δεκαοκτὼ πτώματα παιδιῶν καὶ τὰ ἔθαψαν στὸν κῆπο τῆς Μονῆς⁴⁴.

Πράγματι, οἱ Ὀθωμανοὶ ἀξιωματοῦχοι προσπαθοῦσαν νὰ ἀποκρύψουν τὴν πραγματικότητα μὲ διάφορες δικαιολογίες καὶ ψεύδη, ἐνῶ τὸ ἔργο τῆς ἐξόντωσης συνεχιζόταν συστηματικά. Στὴ διαμαρτυρία τοῦ Ἰσπανοῦ πρέσβη γιὰ τοὺς διωγμοὺς τῶν Ἀρμενίων, ὁ Ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν τὸν διαβεβαίωσε, κατὰ τὴν πάγια τακτικὴ τους, ὅτι τοὺς πληθυσμοὺς ποὺ διαβιοῦν στὶς περιοχὲς ὑπὸ τὴν διοίκηση τῶν Τούρκων,

43. Τὴν πληροφορία ἀντιγράφει ὁ p. Cirillo ἀπὸ τὶς σημειώσεις τοῦ p. Lorenzo. Βλ. Fra Cirillo Giovanni Zohrabian, *A servizio dei fratelli...*, ὁ.π., σσ. 320-1.

44. T. Succi, *Santuario di Santa Maria di Trebisonda, Storia-Cronache-Aneddoti*, Lecce 2012, σ. 36 καὶ σ. 6 καὶ 14-5 ἀρχείου. Στὸ σημεῖο ὅπου ξεκινᾷ ἡ παράθεση στοιχείων ἀπὸ τὸ ἀρχεῖο τῶν Καπουκίνων ἀπὸ τὴ σελίδα 38 καὶ ἐξῆς διακόπτεται ἡ σελιδαρίθμηση τοῦ βιβλίου καὶ ξεκινᾷ αὐτόνομη ἀρίθμηση γιὰ τριάντα περίπου σελίδες.

τούς διαχειρίζονται με επιείκεια ανεξαρτήτως θρησκειώματος. Όταν ο πρέσβης λίγες ημέρες αργότερα επανήλθε στο ζήτημα, ο Υπουργός προσπάθησε αφ' ενός να τον πείσει πως οι Αρμένιοι προπαγανδίζουν στην Ευρώπη προκειμένου να ξεσηκώσουν την κοινή γνώμη και αφ' ετέρου ότι οι Αρμένιοι που διαβιούν στην Αυτοκρατορία, αν και Όθωμανοί πολίτες, συνεργάστηκαν με τα ρωσικά στρατεύματα και επέδειξαν βαρβαρότητα απέναντι στους τουρκικούς πληθυσμούς που καταλάμβαναν με τον ρωσικό στρατό. Ο πρέσβης ήταν πεπεισμένος ότι ή μοίρα του χριστιανικού πληθυσμού και ιδιαίτερα των Αρμενίων δεν θα αλλάξει προς το καλύτερο, παρὰ μόνο με τη λήξη του πολέμου, όταν και οι Μεγάλες Δυνάμεις θα μπορέσουν να επέμβουν με μεγαλύτερη πυγμή⁴⁵.

Ακόμη και οι ίδιες οι επεμβάσεις του Πάπα δεν φαίνεται να είχαν κάποιο ουσιαστικό αποτέλεσμα. Συγκεκριμένα στις διαμαρτυρίες του Πάπα Βενέδικτου του 15ου, που κοινοποίησε με επιστολή στον Σουλτάνο στις 10 Σεπτεμβρίου του 1915, ο Σουλτάνος υιοθετούσε την πάγια τακτική της δικαιολόγησης. Σημείωνε ότι έγιναν πράγματι κάποιες συγκεκριμένες έκτοπίσεις, αλλά αυτές αφορούσαν μέλη κάποιων αρμενικών επαναστατικών επιτροπών. Η ίδια αντίδραση υπήρξε και σέ μεταγενέστερη διαμαρτυρία του ίδιου Πάπα στον Σουλτάνο στις 12 Μαρτίου του 1918 ενώ, όταν με την αλλαγή του πολιτικού σκηνικού επανέλαβε τον Μάρτιο του 1921 τις ίδιες διαμαρτυρίες στον Μουσταφά Κεμάλ, εκείνος του απάντησε πως όλοι χαίρουν της προστασίας της Τουρκικής κυβέρνησης⁴⁶. Μάλιστα ο Ταλαάτ, που είναι πια γνωστό από τη δημοσίευση σχετικών αρχείων ότι οι εμπλεκόμενοι διπλωμάτες

45. Danish diplomatic sources, DK/RA-UM/Gruppeordnede sager 1909-1945. 139. N. 1, "Armenien", The minister in Constantinople (Carl Ellis Wandel) to the Foreign Minister (Erik Scavenius), Report Nr. 38, Constantinople, 29 April 1918, <http://www.armenocide.net/armenocide/armgende.nsf/3a4b0a224f485c26c1256ad8001005f2/779d6cefd754317ac125728d006324d2?OpenDocument&Highlight=2,Erik,Scavenius> [12.3.2023].

46. Βλ. Θ. Κυριακίδης, *Συμβολή στην έρευνα της Γενοκτονίας του έλληνορθόδοξου πληθυσμού στον Πόντο*, εκδ. Αποστολική Διακονία, Αθήνα 2015, σσ. 99-101 και 127-128. Βλ. και «Lettera del Cardinale Marini al Delegato Apostolico Dolci – ACO, Armeni, fasc. 2801/28, no 5546, 30 Maggio 1921» στό: G. H. Ruyssen (έπιμ.), *La Questione Armena...*, έ.π., vol. III, 373-375. Πρβλ. και M. Carolla, *La Santa Sede e la Questione Armena (1918-1922)*, Mimesis, Milano 2006, σ. 62 και σσ. 220-21, τὸ έγγραφο 99.

θεωροῦσαν ὅτι ψευδόταν καὶ ὅτι δὲν μποροῦσαν νὰ τὸν ἐμπιστευτοῦν⁴⁷, ὑπογράμμιζε τὴ θλίψη του γιὰ μερικές περιπτώσεις ποὺ κατ' ἐξαίρεση ἀφοροῦσαν καθολικοὺς Ἀρμενίους, γιὰ τοὺς ὁποίους μάλιστα δήλωνε ὅτι εἶναι ἁθῶι⁴⁸.

Κατὰ τὴν κεμαλικὴ περίοδο οἱ Ἀρμένιοι εἶχαν ἤδη σὲ μεγάλο βαθμὸ ἐξοντωθεῖ καὶ οἱ κοινότητές τους εἶχαν καταστραφεῖ. Παρ' ὅλα αὐτά, τὸ σχέδιο τῆς ὁλοκληρωτικῆς ἐξόντωσης συνεχίσθηκε καὶ κατὰ τὰ ἐπόμενα χρόνια ἀμείωτο καὶ τὸ ἴδιο συνέβη καὶ μὲ τὶς ἀναφορές καὶ ἐπεμβάσεις τῶν Καθολικῶν δυνάμεων⁴⁹. Μὲ τὴν ἴδια ὁρμὴ συνεχίσθηκαν οἱ διωγμοὶ καὶ τὸ 1922 σὲ ὅσους εἶχαν ἀπομείνει, σὲ σημεῖο μάλιστα ποὺ προκλήθηκε ἡ παρέμβαση τοῦ ἴδιου τοῦ Πάπα Βενέδικτου τοῦ 15ου μὲ προσωπικὴ του ἐπιστολὴ στὸν Κεμάλ. Τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἐπιστολῆς ἦταν πανομοιότυπο μὲ τὶς προηγούμενες προσπάθειες τὴν εὐνοϊκὴ δηλαδὴ μεταχείριση τῶν καθολικῶν γιὰ συγκεκριμένο μικρὸ χρονικὸ διάστημα, ἐνῶ μόλις κόπασε ὁ θόρυβος ἀπὸ τὴν παρέμβαση τοῦ Πάπα τὰ μέτρα συνεχίσθηκαν κανονικά⁵⁰. Σύμφωνα μὲ τὸν p. Cirillo, παρὰ τὴν κατακραυγὴ τῆς κοινῆς γνώμης καὶ τὴν ἔκκληση τοῦ Πάπα, ἡ κατάσταση εἶχε ἐκτροχιασθεῖ τόσο, ὥστε κάθε ἔξοδος ἀπὸ τὴν οἰκίαν σήμαινε ἀβεβαιότητα καὶ συχνὰ θάνατο. Παντοῦ ἐπικρατοῦσε τρόμος, ἐνῶ ὀργίζαν οἱ φῆμες γιὰ ἐπικείμενες σφαγές⁵¹.

Πρέπει βέβαια νὰ σημειωθεῖ πὼς τὴν ἴδια τύχη εἶχαν ὅλες οἱ χριστιανικὲς κοινότητες καὶ μεταξὺ αὐτῶν καὶ ἡ μαρωνίτικη καὶ ἡ μελχίτικη. Καὶ σὲ αὐτὲς τὶς περιπτώσεις οἱ νεοτουρκικὲς ἀρχὲς συστηματικὰ προσπαθοῦσαν νὰ ἀρνηθοῦν τὴν εὐθύνη τους γιὰ τὴν καταστροφὴ ὄλων τῶν χριστιανικῶν κοινοτήτων. Ἔτσι στὶς ἀναφορές τοῦ ἰσπανικοῦ

47. Βλ. ἐνδεικτικὰ T. Akcam, "Deportation and Massacres in the Cipher Telegrams of the Interior Ministry in the Prime Ministerial Archive (Başbakanlık Arşivi)", *Genocide Studies and Prevention* 1, 3 (2006), σ. 307.

48. «Rapporto del Delegato apostolico al Cardinale Gotti, Prefetto della Congregazione di Propaganda Fide – ACO, Armeni del Patriarcato 1891-1926, rubrica no 105, 3, no 37376, 30 Aprile 1916», στό: G. H. Ruysen (ἐπιμ.), *La Questione Armena...*, ὁ.π., vol. III, σσ. 120-121.

49. Ἀναλυτικὰ τὸ ἀρχιεακὸ ὕλικὸ γιὰ τὰ γεγονότα τοῦ 1921 ἐδῶ: Congregazione per l'evangelizzazione dei popoli, Archivio Storico, Nuova Serie, vol 692.

50. Congregazione per l'evangelizzazione dei popoli, Archivio Storico, Nuova Serie, vol 692, Angelo Dolci στον Van Rossum, Κωνσταντινούπολη, 18 Αὐγούστου 1921, σ. 426rv.

51. Fra Cirillo Giovanni Zohrabian, *A servizio dei fratelli...*, ὁ.π., σσ. 372-4.

προξενείου τὸ καλοκαίρι τοῦ 1916 σχετικὰ μὲ τὶς κοινότητες αὐτές, ὅπως συνέβη καὶ μὲ τοὺς Ἀρμενίους ἀλλὰ καὶ μὲ τοὺς Ἑλλήνες, ὅταν ὁ mons. Angelo Dolci διαμαρτυρήθηκε, ὁ Ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν Halil Bey ἀρνήθηκε τὰ γεγονότα. Μόνο ὅταν ὁ Dolci ἀπέδειξε τὴν ἀκρίβεια τῶν στοιχείων ποὺ εἶχε, ὁ ὑπουργὸς ἀναρωτήθηκε πῶς τὰ στοιχεῖα ποὺ κατήγγειλε εἶδαν τὸ φῶς τῆς δημοσιότητας καὶ ὑποσχέθηκε νὰ ἐπιληφθεῖ τοῦ θέματος σὲ συνεργασία μὲ τοὺς συνεργάτες του. Παρ' ὅλες τὶς παραπάνω διαβεβαιώσεις, ὁ Wandel ἦταν πεπεισμένος ὅτι οἱ διωγμοὶ δὲν θὰ σταματοῦσαν⁵².

Ἐνδεικτικὴ τῆς συνολικῆς καταστροφῆς τῆς Ἀρμενοκαθολικῆς κοινότητος εἶναι ἡ ἐπιστολὴ ποὺ ἔστειλε στὶς 26 Αὐγούστου 1920 ἡ Διοικητικὴ Ἐπιτροπὴ τοῦ Ἀρμενοκαθολικοῦ Πατριαρχείου τῆς Κωνσταντινουπόλεως (Commissione Amministrativa del Patriarcato Armeno Cattolico di Costantinopoli) στὸν καρδινάλιο Marini στὴν ὁποία, ἀφοῦ διεκτραγωδοῦσε τὴν οἰκτρὴ οἰκονομικὴ κατάσταση στὴν ὁποία βρισκόταν τὸ Ἀρμενοκαθολικὸ πατριαρχεῖο, γνωστοποιοῦσε καὶ μία λίστα μὲ τὶς ἐγκαταστάσεις ποὺ καταστράφηκαν ἢ ἔπαθαν σοβαρὴ ζημιὰ κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ πολέμου, ὅπως φαίνεται καὶ στὸν παρακάτω πίνακα⁵³:

52. Danish diplomatic sources, DK/RA-UM/Gruppeordnede sager 1909-1945. 139. D. 1, "Tyrkiet-Indre Forhold". Pakke 1, til 31, The minister in Constantinople (Carl Ellis Wandel) to the Foreign Minister Erik Scavenius, Dec. 1916, Report Nr. 127, Constantinople, 24 June 1916, <http://www.armenocide.net/armenocide/armgende.nsf/3a4b0a224f485c26c1256ad8001005f2/1416d0b6462561fec12576320048053c!OpenDocument&Highlight=2,Erik,Scavenius> [13.3.2023].

53. ASV, Segreteria di Stato, Sezione per i Rapporti con gli Stati, Archivio Storico, Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari, Austria-Ungheria, 1918-1920, Pos. 1341, fasc. 535, ff. 14r, Commissione Amministrativa del Patriarcato Armeno Cattolico di Costantinopoli στον card. Nicolo Marini, segretario della S.C. "Pro Ecclesia Orientali, Pocio-Catino, 26 Αυγούστου 1920. (Allegato II.), Lista degli stabilimenti distrutti o seriamente danneggiati durante la guerra nelle Diocesi del Patriarcato Armeno Cattolico. Ἀναλυτικώτερη λίστα μὲ περισσότερα στοιχεῖα βλ. στό: G. H. Ruysen (ἐκδ.), *La Questione Armena...*, ὁ.π., vol. III, 509-510.

<i>Επισκοπές</i>	<i>Εκκλησίες</i>	<i>Παρεκκλήσια</i>	<i>Σχολεία</i>	<i>Πρεσβυτέρια</i>	<i>Μονές</i>
Adana	2	-	2	2	-
Angora	4	2	2	5	1
Cesarea	2	1	3	2	-
Costantinopoli	1	-	-	1	-
Diarbekir	7	-	3	2	-
Erzerum	35	51	30	29	-
Karput	4	1	5	3	-
Malatia	5	1	8	1	-
Marasc	2	-	4	2	-
Mardin	3	2	-	2	-
Melchitariste di Venezia	2	-	5	2	-
Melchitariste di Vienna	1	-	2	-	2
Musc	6	-	4	5	-
Sivas	4	-	6	2	1
Suore Imm. Conc.	-	5	8	-	8
Trebisonda	3	2	4	3	3
Allepo	5	1	2	6	-
Σύνολο:	86	66	88	67	15

Σύμφωνα με τὰ συνολικά στοιχεία τῆς Ἀρμενοκαθολικῆς Ἐκκλησίας, καταστράφηκαν 19 ἐπαρχίες, 156 ἐκκλησίες, 110 ἱεραποστολές, 148 σχολεῖα, 32 μοναστήρια, 6 ἱεροδιδασκαλεῖα, ἐνῶ πέθαναν ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς χιλιάδες πιστοὺς 570 ἱερεῖς καὶ κληρικοί⁵⁴.

Ἀπὸ τὴν ἀναλυτικὴ καταγραφὴ τοῦ Georges Henri Ruyszen, ποὺ μελέτησε διεξοδικὰ τὰ ἀρχεῖα τοῦ Βατικανοῦ γιὰ τὸ συγκεκριμένο ζήτημα, καταφαίνεται ὅτι οἱ Ἀρμενοκαθολικοὶ ἐπίσκοποι καὶ ἱερωμένοι σφαγιάσθηκαν καὶ δολοφονήθηκαν συστηματικά, ἐνῶ πολλοὶ ἀπὸ αὐτοὺς πέθαναν στὶς ἀτελεύτητες πορεῖες θανάτου στὸ ἐσωτερικὸ τῆς Ἀνατολίας. Ἀπὸ τὶς λίστες τῶν θυμάτων ποὺ δημοσιεύει δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἡ ἐξόντωση τῶν Ἀρμενοκαθολικῶν δὲν διέφερε ἀπὸ τὴν ἐξόντωση τῶν ὑπολοίπων Ἀρμενίων⁵⁵. Σὲ σύνολο 98.500 Ἀρμενοκαθολικῶν, ποὺ καταγράφονται πρὶν ἀπὸ τὸν πόλεμο, ἐμφανίζονται μετὰ ἀπὸ τὸν πόλεμο μόλις 13.500⁵⁶.

Συμπερασματικά

Ὅπως φάνηκε ἀπὸ τὰ παραπάνω, ἡ στόχευση γιὰ τὴν ἐξόντωση τῶν Ἀρμενίων δὲν ἐξαιροῦσε τοὺς προτεστάντες ἢ τοὺς καθολικοὺς, παρὰ τὴν ἔντονη παρέμβαση τῶν καθολικῶν Μεγάλων Δυνάμεων καὶ τοῦ Βατικανοῦ. Σὲ κάποιες μεμονωμένες περιπτώσεις ἡ ἐπέμβαση ἀνέβλεπε γιὰ μικρὸ χρονικὸ διάστημα τὸν διωγμὸ τῶν Ἀρμενοκαθολικῶν,

54. https://www.armeniancatholic.org/archives/insideea41.html?lang=en&page_id=23113 [14.4.2023].

55. Βλ. ἀναλυτικὰ σὲ ὅλο τὸν τόμο στό: G. H. Ruyszen (ἐπιμ.), *La Question Armena...*, ὁ.π., vol. III, ὅπου δημοσιεύονται σφαγές καὶ δολοφονίες καὶ συγκεντρωτικὴ λίστα στὶς σσ. 218-223 καὶ 498-508.

56. «Rapporto del Delegato apostolico al Cardinale Marini – ACO, Armeni, fasc. 722/30, no 2232, 12 Giugno 1919», στό: G. H. Ruyszen (ἐπιμ.), *La Question Armena...*, ὁ.π., vol. III, σσ. 277-278. Τὸ σύνολο τῶν Ἀρμενίων καθολικῶν μετὰ ἀπὸ τὸν πόλεμο ἐξάγεται βέβαια μόνο ἀπὸ τρεῖς μητροπόλεις, δηλαδὴ τοῦ Μαρντίν, τῆς Ἀγκυρας καὶ τοῦ Μαράς. Ἄν συγκρίνει ὅμως κανεὶς τοὺς ἀριθμοὺς αὐτῶν τῶν Μητροπόλεων πρὶν ἀπὸ τὸν πόλεμο, φαίνεται ξεκάθαρα τὸ μέγεθος τῆς καταστροφῆς. Γιὰ παράδειγμα, στὴ Μητρόπολη τοῦ Μαρντίν ἀπὸ 10.000 ἀρμενοκαθολικοὺς παραμένουν μετὰ ἀπὸ τὸν πόλεμο μόνο 3.000, ἀπὸ τοὺς 10.000 στὴ Μητρόπολη τῆς Ἀγκυρας παραμένουν 4.000 καὶ ἀπὸ τὶς 8.000 στὴ Μητρόπολη Μαράς παραμένουν 6.500.

ἀλλὰ σὲ καμμία περίπτωση δὲν προκύπτει ἀπὸ τὰ δεδομένα, τόσο ἀπὸ τὸ ἀρχεῖακὸ ὕλιν καὶ ἀπὸ τὸ ἀποτέλεσμα τῶν διωγμῶν, ὅτι οἱ Ἀρμενοκαθολικοὶ διασώθηκαν ἐξ αἰτίας τοῦ διαφορετικοῦ τοῦς δόγματος καὶ ἐπειδὴ ἔχαιραν τῆς προστασίας τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν Μεγάλων Δυνάμεων. Ἡ Ἀρμενοκαθολικὴ κοινότητα κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου καὶ ἔπειτα καὶ σὲ ὅλη τὴν ἐπικράτεια τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας καταστράφηκε σχεδὸν ὀλοσχερῶς, ὅπως ἀκριβῶς καὶ ὀλόκληρος ὁ ὑπόλοιπος ἀρμενικὸς λαός.

SUMMARY

The Armenian Catholic community in the Ottoman Empire during the period of the First World War until its destruction

By Theodosios Ar. Kyriakidis, *PhD*
Aristotle University of Thessaloniki

In the years preceding and following the First World War, the Young Turks and Kemalists carried out a genocidal campaign against Armenians. The purpose of this paper is to examine the question of whether Armenian Catholics were exempted from the general extermination actions, as the Turkish bibliography contends.

The paper begins with a brief description of the creation of the Armenian Catholic community in the Ottoman Empire, the recognition of the community by the Ottoman authorities, as well as the particularities of the community and its development up to the First World War. Next, the first indications and evidence of the degradation of the Armenian position and of the implementation of the Genocide plan will be discussed, as well as the first violent conversions to Islam. A reference is made here to diplomats and Roman Catholic officials, including Pope Benedict XV, who tried to exempt Armenian Catholics from the extermination policies.

In the literature, mostly Turkish, during the past years has expressed the belief that Armenians of Catholic or Protestant faith were exempt

from measures of displacement and final extermination as a result of their confessional identity and consequent protection from the Great Powers. This argument, along with a number of other cases, was a key parameter of the arguments of the Armenian Genocide deniers. In recent years, however, researchers who have thoroughly studied the Ottoman archives have disproved this argument. In fact, despite the diplomatic efforts and the initial assurances of the Ottoman authorities, Catholics and Protestants were not spared from deportation. Their only achievement was to gain a brief reprieve from displacements and massacres.

The paper concludes with the description of the almost total extermination of the Armenian Catholic Community of the Ottoman Empire. The Armenian Catholic Community during World War I and then throughout the territory of the Ottoman Empire was almost completely destroyed, just like the rest of the Armenian people.